ONS MARKENBOEK

Gorssel, juli 2002
20e jaargang, no. 3

SSN: 0169-5819

ONS MARKENBOEK

Uitgave van de oudheidkundige vereniging De Elf Marken te Gorssel.

De vereniging is opgericht op 27 september 1983 en heeft ten doel "de beoefening van de geschiedenis in het algemeen en in het bijzonder die van de gemeente Gorssel, waaronder mede wordt begrepen het grondgebied van de gehele, huidige en vroegere, burgerlijke gemeente Gorssel alsmede de bevordering in zo breed mogelijke kring van de belangstelling voor de geschiedenis van de gemeente Gorssel in al haar aspecten".

BESTUUR

Voorzitter : Mevr. W.J. Holtslag-Harkink, Blauwedijk 11
7218 BJ Almen tel 0575 432058

Secretaris : W. van de Kamp, Lochemseweg 38
7214 RK Epse, tel 0575 493037

Penningmeester : H.F. Bruil, Molenweg 22
7213 XG Gorssel, tel 0575 491822

Leden : W.J. Besselink, Sleedoorn 11
7217 TL Harfsen, tel. 0573 431811
H.A. Klein Ovink, Wittendijk 6
7216 PL Kring van Dorth tel 0573 221317
J. Nijenhuis, Wunderinklaan 3
7211 AG Eefde, tel 0575 515761
H. Pelgrum, Bakkersteeg 3
7218 BM Almen, tel 0575 431781
A.M. de Ruiter, Joppelaan 14
7213 AC Gorssel, tel 0575 492139
P. Staal, Teenkweg 3
7211 EV Eefde, tel. 0575 517623
Mevr. F. Woertman-Derks, du Tourweg 24
7214 AL Epse, tel. 0575 492021

Erevoorzitter: H.J. Jansen op de Haar, Eefde
Erelid: N. van Wijk, Epse

REDACTIECOMMISSIE

Voorzitter : A.M. de Ruiter, Joppelaan 14
7213 AC Gorssel, tel 0575 492139

Leden : N. Kuik, Het Wilgert 8
7214 AV Epse, tel 0575 493170
H. Meedendorp, Elfuursweg 22
7213 EN Gorssel, tel 0575 492074

ONS MARKENBOEK

20e jaargang, no. 3, juli 2002

INHOUD

blz.

In Memoriam Martinus Willem Enserink
door W. van de Kamp 2

Mededelingen van het bestuur en de redactie 3

Notulen van de ledenvergadering op dinsdag 7 mei 2002 3

Verslag van de excursie naar Doorwerth en Driel
door J. en G. Heijenk 5

De Haere
door W. van de Kamp 7

Excursie september 2002
door H. Bruil 11

Ter Hunnepe of Wischboom
Een Gelderse landtol bij Deventer (1)
door N. Kuik, m.m.v. A.M. Geerlink-van der Gang 12

Gevelstenen (7)
door Werkgroep Genealogie 27

Windbuuls testament 29

De piepe van de botterfebriek uut Aefde
door H.J. Jansen op de Haar 30

De Sluisput bij Eefde
door H. Schoenmaker 33

Marken van Almen en Harfsen (5)
door J. de Graaf 35

IN MEMORIAM MARTINUS WILLEM ENSERINK

W. van de Kamp

Op 23 maart 2002 is overleden ons lid van het eerste uur, de heer Martinus Willem Enserink.
Hij werd in 1920 geboren en is opgegroeid in Harfsen op boerderij De Huurne.
Na de oprichting van onze vereniging heeft hij vele artikelen in ons periodiek Ons Markenboek geschreven zowel in het Nederlands als in dialect.
Tinus was een sociaal bewogen man, hetgeen vooral tijdens de oorlog tot uiting kwam.
Hij verzorgde vele onderduikers en was spil in het versieren van voedsel buiten de normale voedselbonnen om. Hij was namelijk PBH, ofwel Plaatselijk Bureau Houder in het district Almen, Harfsen en Kring van Dorth, gevestigd aan de Kapelweg.
In opdracht van het Rijksbureau voor de voedselvoorziening in oorlogstijd regisseerde Tinus de voedselstroom in zijn district. Al gauw deed zich ook hier de Duitse invloed gelden en zo raakte Tinus in het verzet.
Samen met een paar andere Gorsselse inwoners vormde hij de kern van vele gebeurtenissen, totdat hij in augustus 1944 werd opgepakt en afgevoerd naar een concentratiekamp in Duitsland.
Op 10 juni 1945 kwam hij als vrij man weer terug en kreeg toen menig droevig verhaal over de gebeurtenissen in Gorssel te horen.
Die oorlogsperiode heeft een zeer diepe indruk op de persoon Tinus gehad en heeft zijn latere leven steeds beïnvloed. Hij kon er zelfs niet van loskomen. Tot vlak voor zijn dood schreef hij mij over die periode, waarin nog vele vragen overeind gebleven zijn en vele gebeurtenissen niet opgelost. Hij trok zich dit aan en was er door bewogen.
Op 27 maart jongstleden. hebben wij hem in een grote kring van familie, vrienden, ex-onderduikers en belangstellenden begraven op de begraafplaats Heiderust te Rheden. Aan deze plechtigheid ging een indrukwekkende herdenking in de Dorpskerk te Rheden vooraf.
Tinus is niet meer. De inhoud van Gezang 480 vers 5 b was zijn laatste wens.
Moge hij rusten in vrede.

MEDEDELINGEN VAN HET BESTUUR EN DE REDACTIE

Als dit nummer verschijnt zijn er al weer enkele bijeenkomsten, die in het vorig nummer werden aangekondigd, achter de rug. Het winterprogramma wordt in het volgende Markenboek bekendgemaakt, eerst hebben we zomerrust.
Wel willen we wijzen op een hierna bij "excursies" aangekondigd bezoek aan het landgoed "De Haere" bij Olst op zaterdag 28 september aanstaande. Dat duurt nog even, maar het is de moeite waard. Noteert u het alvast en geeft u zich op bij een van de vermelde adressen.
In het vorige nummer werd verzuimd om bij de foto van het artikel over gevelstenen te vermelden dat deze was gemaakt door de heer G. de Groot te Almen. Hiervoor onze excuses.
Rest nog te vermelden dat kopij voor het volgende nummer voor zaterdag 31 augustus 2002 moet zijn ingediend bij een van de leden van de redactiecommissie, zo mogelijk in drievoud en met afbeeldingen. Zo mogelijk dus. Indien niet mogelijk, dan komt het ook wel goed, het kost de redactiecommissie dan alleen wat meer werk.
Wij wensen u allen een goede zomer toe.

NOTULEN VAN DE LEDENVERGADERING OP DINSDAG 7 MEI 2002

Nadat de zaal zich met omstreeks 40 leden had gevuld startte voorzitter Willy Holtslag-Harkink om precies 19.30 onze jaarlijkse vergadering in een van de zalen van Hotel De Roskam.
Na een kort welkomstwoord kwamen de notulen van de vorige ledenvergadering aan de orde. Hierop kwam geen commentaar en geen reactie. Derhalve werd de secretaris bedankt voor zijn moeite.
Evenzo ging het met jaarverslag 2001: geen commentaar, dus akkoord en bedankt.
Het financieel verslag van onze penningmeester gaf geen aanleiding tot vragen. De heer Bruins van de kascommissie bevestigde de goede gang van zaken en meldde dat de financiën op orde waren.

Een pluim voor Henk Bruil, die voorts décharge werd verleend. Applaus voor beide heren. De heer Geerlink treedt af en wordt bedankt. Als nieuw lid van de kascommissie werd benoemd Ger de Ruiter te Almen.
Van het bestuur zijn R. Boschloo en W. van de Kamp dit jaar aan de beurt voor aftreden. De eerste stelt zich niet herkiesbaar, de secretaris wel.
In de plaats van de heer Boschloo werd unaniem gekozen de heer H. Pelgrum te Almen, zodat het bestuur weer volledig is. Mogelijk dat wij in Eefde nog uitzien naar versterking.
Roelof Boschloo werd bedacht met een boekje van Dinie Hiddink en een boeket bloemen.
Evenzo verging het onze adviseur de heer J. Eefting, die een voorschot neemt op zijn VUT periode. Vanaf de oprichting stond hij het bestuur met adviezen terzijde.
Henk Pelgrum gaf een korte introductie van zich zelf, hetgeen in de rondvraag werd aangevuld met het feit dat hij ook lid is van de gemeentelijke monumentencommissie.
Henk Klein Ovink vulde dit nog aan met te memoreren, dat Henk Pelgrum reeds lange tijd lid is van de werkgroep genealogie.
Een schriftelijke verzoek was om de vergaderingen niet op de vierde donderdag van de maand te houden. Dit is ons bekend, werd eerder al besproken. Wij proberen ons hieraan zoveel mogelijk te houden.
De voorzitter kon vervolgens onder dankzegging voor ieders inbreng deze korte ledenvergadering omstreeks 20.00 uur sluiten.
Na de korte pauze waarin traditioneel de geluidsinstallatie geïnstalleerd en beproefd werd, trad mevrouw Fr. Appels , archeologe van de gemeente Deventer, voor ons op met de opgravingsresultaten uit Epse-Noord. Zij hield een boeiend verhaal, nagenoeg uit het hoofd, en vertoonde daarbij prachtige dia's van de opgravingen, de opgegraven spullen en de in Epse-Noord liggende boerderijen.
Haar beloning was een daverend applaus en een attentie van onze voorzitter.
Vervolgens kon Willy Holtslag onze vergadering op tijd sluiten. Zij wenste een ieder wel thuis.

Kopij met, indien mogelijk, afbeeldingen uiterlijk zaterdag
31 augustus 2002 bij de redactiecommissie indienen.

VERSLAG VAN DE EXCURSIE NAAR DOORWERTH EN DRIEL

J. en G. Heijenk

Op 23 mei 2002 precies om half negen vertrokken we vanaf het gemeentehuis van Gorssel voor een excursie naar Doorwerth en Driel. Allemaal boven in de bus, vanwaar we een prachtig uitzicht hadden. We werden welkom geheten door chauffeur Geert en door Fenny Woertman namens de excursiecommissie. Op naar de Westerbouwing voor koffie en gebak, wat heerlijk was. Er was nog tijd om buiten even rond te lopen; helaas was het terras gesloten.
In het portaal van restaurant Westerbouwing hangt, bij binnenkomst rechts, het volgende gedicht aan de muur. Het is geschreven door H.W. Heerikuizen.

Westerbouwing

Het heldere koele vergezicht,
met de rivier die even rimpelt,
tot waar 't geboomte ze bewimpelt.

En klimt als in het buitenland,
in een romantisch snelle stijging,
aan elk natuurgevoel verwant,
door aangename loof vertwijging,

tot het terras waar men wat drinkt.
Een kind der aarde, half ontheven,
aan wat aan alle zijden blinkt.
De stille doolhof van het leven.

Toen de bus weer in naar kasteel Doorwerth. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het kasteel erg beschadigd, omdat het maandenlang in de vuurlinie lag en de Duitsers zich erin verschanst hadden. Het is nu weer prachtig gerestaureerd, mooi gelegen in de uiterwaarden van de Rijn, aan de rand van de Veluwe.
Vanaf 1280 is het kasteel uitgebreid tot een imposant gebouwencomplex met een hoofd- en een voorburcht. Nu zijn er in het gebouw, dat eigendom is van de Geldersche Kasteelen, drie musea gevestigd. Een gedeelte van de inboedel is in bruikleen van adellijke families. Er hangt een wereldkaart van 1561. Er is van alles te zien, van "plonsplee" tot hemelbed. Dit laatste kon helemaal uit elkaar gehaald worden en ging mee als men elders verbleef. Een

kussenkast was afkomstig uit een klooster. Een prachtig haardscherm van gietijzer met een drietal verhalen verbeeld: de Emmaüsgangers, David en Goliath en Judith en Holofernes. Behalve een waterschapstafel van 1677 en een maquette was er ook een vitrine met bodemvondsten. Teveel om op te noemen. Een aanrader om eens te gaan bekijken. We hebben zelfs een kijkje genomen in de kelder, waar het koel was, met gaten in de vloer. Als bij hoog water de kelder volliep, was het er ook snel weer uit als het zakte. Er waren ook drie gevangenissen. We kwamen ogen en tijd tekort.
De broodmaaltijd werd een half uur te laat genuttigd, maar was heerlijk en uitstekend verzorgd in Kleyn Hartensteyn, vroeger een brandweerkazerne. Voldaan stapten we de bus weer in op weg naar het stuweiland Driel.
Ook hier werden we weer in twee groepen verdeeld. De ene groep eerst koffie met een film, de andere naar de stuwen. In het stroomdal van de Nederrijn, tussen de stuwwal van de Veluwe en de komgronden van de Betuwe ligt het complex. Het is ongeveer 42 hectare groot en in de jaren zestig aangelegd. Ongeveer tachtig dagen per jaar staat de stuw dicht. Dan is het laag water. Bij toename gaat de stuw weer open. Ongeveer twintig dagen per jaar staat het stuweiland onder water. Er is een vispassage aangelegd, zodat vissen uit de zee toch naar hun paringsplaatsen kunnen zwemmen.
Waarom werden die stuwen gebouwd? In droge perioden was de aanvoer van water in de IJssel te gering om het IJsselmeer van zoet water te voorzien. Ook is er een verband met de scheepvaart om voldoende diepte te houden. Met de Deltawerken moest ook rekening gehouden worden, want als er te veel water wordt onttrokken, verzilt de Nieuwe Maas. Al met al een knap stuk werk van Rijkswaterstaat en heel interessant om eens te gaan zien. Wie het aandurfde om de wenteltrap op te gaan heeft daar een technische uitleg en een prachtig uitzicht gehad, maar dat durfden wij niet aan. Voor we van het eiland afkonden moesten we wachten voor de sluis, die open was om boten door te laten.
Voor we de bus ingingen werden de beide dames van de rondleiding bedankt en kregen we folders mee, die later aan ons werden uitgedeeld. Toen ging het huiswaarts, ook weer een mooie rit door het Gelders landschap. Meimaand op zijn mooist.
De snoeptrommel ging een paar maal rond. Onze voorzitster bedankte de commissieleden voor het werk dat zij gedaan hadden. De chauffeur werd bedankt met een enveloppe. Er werd luid geapplaudisseerd voor alle vier. Een mooie, leerzame en gezellige dag was ten einde.

DE HAERE

W. van de Kamp

In het vorige nummer van Ons Markenboek, april 2002, heb ik uitvoerig geschreven over de IJssellinie (zie noot) en zoals vermeld was een deel van die linie gesitueerd op het landgoed De Haere, gelegen tussen Deventer en Olst.
Later, na het verschijnen van dit artikel, vroeg ik mij af wat dat nu toch voor een landgoed is geweest.
Zoals het nu op afstand is te zien is het een prachtig onderhouden huis gelegen op steenworpafstand van de rivier de IJssel, met een open ruimte, weiland achter het huis en verder gesitueerd in een bosachtige omgeving. Een luisterrijk plekje.
Het is een oude veertiende eeuwse Sallandse havezate van omstreeks 180 ha.
Het was in vroeger jaren bekend als Het Hof ter Hare en wordt voor het eerst vermeld in 1329. Zoals vaker is gebeurd zal het huis ook in dit geval klein zijn begonnen, vermoedelijk als boerenhoeve. In 1559 heeft Hendrik van Oldeneel de basis gelegd voor het huidige huis met front in oostelijke richting.
Toen het huis werd gebouwd waren er langs de rivier nog geen dijken. Bij hoog water ging de rivier dus gewoon zijn gang en nam een natuurlijke loop in, dat wil zeggen hij stroomde uit zijn bedding en werd een keer zo breed. Zo'n situatie was bijvoorbeeld op het traject Doesburg – Deventer tot omstreeks 1950 het geval. Er waren daar geen dijken en dus stroomde de rivier elk jaar over. Alle laag gelegen gebieden werden zo overspoeld en het leek dus een beetje dom om zo'n mooi landhuis naast de rivier te bouwen. Slechts hier en daar werd vroeger een dam of dijkje gelegd om de waterloop te beïnvloeden voor welke reden dan ook.
Echter, wat was het geval in Olst? Ter plekke hebben zich vroeger rivierduinen gevormd, opgewaaid zand, dat in dit geval een prachtige hoogte vormde om een huis op te bouwen. Zo hield men droge voeten.
Omdat er vanaf de westzijde geen naderingsmogelijkheid was kwam de ingang aan de oostelijke kant van het huis. Nu echter zijn de mooiste plaatjes te maken vanaf de westzijde, vanaf het open gedeelte.
De familie van Oldeneel was en bleef Rooms Katholiek en dat was in de roerige tijd van kerkhervorming een beletsel om toe te treden tot de Ridderschap van Overijssel.

Om opgenomen te worden in deze Ridderschap moest men namelijk aan een vijftal voorwaarden voldoen:
- van adel zijn
- minstens 25 jaar oud zijn
- de gereformeerde religie aanhangen
- eigenaar zijn van een havezate ter waarde van minstens f. 20.000,- en f. 25.000,- aan goed bezitten.

Het struikelblok was hier dus de godsdienst. De familie voelde zich desondanks wel thuis in huis en streek, want zij bleven tot 1675 daar wonen.
Het landgoed vererfde naar Jan van Coeverden en deze was tot 1746 de eigenaar. In dat laatst genoemde jaar werd het huis verkocht aan de Deventer wijnkoper Arnoldus van Suchtelen. Zijn zoon Jan ging het huis bewonen in 1768 en alras werd het huis te klein voor het steeds maar groter wordende gezin: tien kinderen. Omstreeks 1778 werd het huis grondig verbouwd.
Arnold Bernard van Suchtelen, burgemeester van Deventer en lid van de Tweede Kamer verkocht het huis in 1840 aan Mevrouw Voûte-Mittendorff en zij verkocht het in 1847 in een openbare verkoping.
De nieuwe eigenaar werd Jonkheer Charles Smissaert. Hij liet het huis opnieuw ingrijpend verbouwen en restaureren. Ook de omliggende tuinen kwamen aan de beurt en de zichtas werd uitgebreid.
In 1866 kwam het huis, na veiling, in handen van Pierre Gustave Voûte te Parijs. Deze zonderlinge man liet het huis opnieuw verbouwen en bouwde tevens in de tuinen een toren, die om een of andere reden niet werd voltooid. Vermoedelijk ging het om een vluchtroute vanuit het huis naar die toren. Maar het kan ook zijn, dat hij het kasteel een oud-achtige indruk wilde geven. Vermoedelijk speelde geldgebrek bij het afbouwen een rol, want vervolgens begon de verwaarlozing van het landgoed toe te slaan.
In 1901 overleed de man en hij liet het huis na aan zijn huishoudster mevrouw Van der Worp. Zij verkocht het aan jonkheer Teding van Berkhout van Het Hoenlo.
Opnieuw werd het huis verbouwd en gerenoveerd. Hiervoor was de ook in onze gemeente bekende en werkzame architect J.J. van Nieukerken verantwoordelijk.
Door vererving kwam het in bezit van Frederik des Tombes. Hij verkocht het landgoed in 1962 aan de gemeente Deventer. Het was toen opnieuw verwaarloosd. Bovendien was toen de IJssellinie in bedrijf en het landgoed werd "bevolkt" door ijverige en serieuze dienstplichtige soldaten.
De gemeente Deventer gaf het landgoed in beheer bij de Stichting

"De Verenigde Gestichten" en verhuurde het huis aan de Stichting "Vrienden van de Haere".
In 1996 worden huis en landgoed verkocht aan de Stichting IJssellandschap. Vervolgens werden exterieur en interieur grondig aangepakt, het huis werd in oude glorie hersteld. Voorts werd een tweedeling aangebracht, zodat het huis bewoond kan worden in een beneden- en bovenverdieping.
Daarna werd het huis verhuurd aan de familie Van Dedem voor eigen bewoning èn vestiging van hun kunsthandel Van Dedem en Tielkemeijer Art Select.
Ook het park werd herzien en geschikt gemaakt voor recreatie. De oude lanen werden in ere hersteld en de bijzondere zonnewijzer op de grond werd gerestaureerd : "Ik wijs u enkele zonnige uren".
In 1999 is door de Nederlandse Kastelen Stichting een kleine brochure (44 blz.) uitgebracht onder redactie van J. Hardenberg. Naar mijn mening zal worden bedoeld J. Harenberg. De brochure is genaamd De Haere in de nieuwe Reeks deel 27. Hierin kunt u tot in detail nalezen hoe het met de bewoning van het huis is gegaan en op welke wijze het landgoed zich heeft ontwikkeld. De restauratie van de landschappelijk mooie en waardevolle tuinen wordt eveneens belicht.
Op het landgoed zijn een aantal wandelroutes uitgezet. Eén daarvan is de zogenaamde Bunkerroute. Wellicht is het mogelijk om in september tijdens onze excursie naar de commando- en hospitaal bunker een deel van die route te lopen en zelf in het terrein de deels verdwenen IJssellinie te reconstrueren aan de hand van mijn vorig artikel en van de in het terrein staande informatieborden.
Prachtig zou het zijn als wij dan ook in het huis zelf een kijkje mogen en kunnen nemen.

Bron: Eerder genoemde en aanbevolen brochure De Haere, nummer 27 uit de nieuwe reeks van de Nederlandse Kastelen Stichting.

Noot inzake artikel De IJssellinie in Ons Markenboek 2, 2002:
Ten aanzien van mijn artikel "De IJssellinie zij vermeld, dat er op bladzijde 30 een storende verschrijving is ingeslopen. Bij de verdedigingslinie oostelijk van Huize De Haere bij Olst wordt uiteraard de spoorlijn Deventer-Zwolle bedoeld en niet Deventer-Zutphen.
Langs de lijn Deventer-Zwolle liggen een groot aantal verdedigingssterkten, doch die zijn bij het lopen van de bunkerroute niet bereikbaar.

Ten aanzien van de geheimhouding tijdens de bouw van het caisson zij vermeld, dat mij recent nog een leuke ervaring van de destijds 23 jarige Jan Toet uit Deventer bereikte. Deze correspondeerde in de kunstmatige taal Esperanto met mensen over de gehele wereld. Uit Moskou kreeg hij bericht, dat er in Olst een verdedigingswerk van het leger werd gebouwd. Hij is toen op de fiets gestapt en heeft daar enige foto's gemaakt, waaronder die op bladzijde 26. Over Top-secret gesproken.
Volgens bericht in Deventer Dagblad van 23 maart 2002 hebben op 22 maart jongstleden achttien overheden een pact ondertekend om de oude waterlinie te beschermen. Het stelsel van forten, sluizen en bunkers die als restanten van deze linie zijn overgebleven zullen nu voor het nageslacht worden bewaard.

Huize De Haere bij Olst. (voorzijde is oostkant)

EXCURSIE SEPTEMBER 2002

H. Bruil

Op zaterdag 28 september 2002 organiseren we, in aansluiting op het artikel over de IJssellinie van W. van de Kamp in Ons Markenboek van april jongstleden, een excursie naar deze voormalige verdedigingswerken op het landgoed De Haere bij Olst.
We krijgen een rondleiding van ongeveer een uur door de beide bunkers en u kunt daarna een stukje ven de bunkerroute lopen.
Het is beslist interessant om eens te horen en te zien hoe, nog niet eens zó lang geleden, gedacht werd ons land tegen een eventuele vijand te beschermen. Welke gevolgen zou het gebruik van deze verdedigingswerken voor een groot aantal mensen in onze streek en daarbuiten gehad hebben?
De kosten voor deze excursie zijn ca. € 2,50 (afhankelijk van de grootte van de groep).
Na afloop kunnen we even doorrijden naar Olst om in het Veerhuis iets te drinken.
We vertrekken om 13.00 uur bij het gemeentehuis in Gorssel.
Als u belangstelling heeft, geeft u zich dan direct na het lezen van dit stukje op bij Fenny Woertman, tel. 0575 492021 of Henk Bruil, tel. 0575 491822. We kunnen dan vroegtijdig doorgeven op hoeveel gidsen gerekend moet worden.

De ruïne-toren van Pierre G. Voûte naast Huis de Haere

TER HUNNEPE OF WISCHBOOM
Een Gelderse landtol bij Deventer (1)

N. Kuik, m.m.v. A.M. Geerlink-van der Gang

Inleiding

In onze archieven zijn veel gegevens over middeleeuwse tollen bewaard gebleven, maar er is nog weinig over gepubliceerd. In dit artikel zal aan de hand van archiefonderzoek naar de oude Gelderse landtol Ter Hunnepe of Wischboom aandacht worden besteed aan deze oude vorm van belastingheffing en alles wat daar bij hoorde.
De aanleiding voor het archiefonderzoek was archeologisch proefonderzoek in Epse-Noord, waarbij de restanten van deze tol werden aangetroffen (afb. 1).[1] Sinds 1 januari 2000 is deze historische plek aan de Molbergsteeg grondgebied van de gemeente Deventer. Getracht zal worden een antwoord te geven op de vraag hoe de loop van de geschiedenis en de daaruit voortvloeiende veranderingen in het landschap en in de sociaal-economische structuur het functioneren van de tol hebben beïnvloed.

Afbeelding 1. Archeologisch proefonderzoek aan de Molbergsteeg in 2000, waarbij de restanten van het tolhuis werden aangetroffen. (foto Archeologie Deventer)

De tol Ter Hunnepe lag op de grens van Gelderland en Overijssel aan de vanuit Deventer enige goede verbinding over land door het graafschap Zutphen met vooral de Achterhoek, Münsterland en Westfalen. Langs deze grens bevonden zich verder nergens overgangen waar tol geheven werd.
De tol Ter Hunnepe was een zogenaamde waren- en wagentol, gelegen ten zuiden van de Dortherbeek op Gelders grondgebied. In de Middeleeuwen heette deze beek de (olde) Hunnepe en omdat het tolhuis vlakbij de beek lag, werd de tol 'Ter Hunnepe' genoemd.[2] Later werd ook de naam 'Wischboom' wel gebruikt.
De tol heeft bestaan vanaf de Middeleeuwen tot in het begin van de negentiende eeuw en is al die tijd, behoudens enkele oorlogsjaren waarin nauwelijks verkeer mogelijk was, in gebruik gebleven.
In dit artikel komen aan de orde: de achtergronden van tolheffing, de bestuurlijke en staatkundige achtergrond van Gelre, de ligging van het tolhuis, het functioneren van de tol en de geschiedenis van tol en tollenaars.

Tolheffing

De oudste tollen in ons land waren voornamelijk watertollen. Het vervoer van handelsgoederen vond immers vooral over waterwegen plaats. Er waren wel landwegen, waar waarschijnlijk al in de vroege Middeleeuwen tol werd geheven, maar hun betekenis voor het vervoer van handelsgoederen was lange tijd beperkt.
Tolheffing was in de Middeleeuwen een recht dat de drager van het hoogste openbare gezag toekwam. De eigenaar (de keizer, een kerkelijk vorst of een plaatselijk heer) kon dit recht zelf uitoefenen, verpanden, wegschenken of verpachten. Tol werd geheven als belasting op de vervoerde goederen (warentol) of op het gebruikte transportmiddel (wagentol). Heffing bij watertollen betrof grotendeels in- en uitvoerrechten, geheven van voorbijvarende schepen over de goederen waarmee deze geladen waren. Tolheffing op wegen had voornamelijk als doel een bijdrage te verkrijgen in het onderhoud van de weg en zo nodig de reizigers bescherming te bieden tegen dieven of rovers. Wegtollen werden door gezagsdragers echter ook gebruikt voor het uitoefenen van macht en het verwerven van extra inkomsten. Tolvrijheid was een gehele of gedeeltelijke vrijstelling van betaling van tolgelden. Een tolheffer (tollenaar of tolgaarder) inde het verschuldigde tolgeld.
Het handelsverkeer ondervond steeds meer belemmeringen door het grote aantal tollen en dat leidde na de Middeleeuwen tot regelgeving die bepaalde dat voor de oprichting van nieuwe tollen de

goedkeuring van de Staten nodig was. Ten tijde van de Republiek kregen de provinciale rekenkamers tot in de tijd van de Bataafse Republiek het beheer over de tollen. Napoleon schafte ten slotte tijdens het Koninkrijk Holland bij decreet van 1811 de rijkstollen af.[3]

Staatkundige en bestuurlijke achtergrond

De staatkundige en bestuurlijke verhoudingen in Gelre bepaalden aan wie in de loop van het bestaan van de tol Ter Hunnepe de tolgelden toekwamen en hoe het innen van de tol werd uitgeoefend. De tolgelden werden daarbij rechtstreeks door de eigenaar via een rentmeester of collecteur geïnd of de tolheffing werd verpacht, verpand of geschonken.
De tol Ter Hunnepe lag in het graafschap Zutphen, dat vanaf de twaalfde eeuw onderdeel uitmaakte van het graafschap Gelre, dat vanaf 1339 een hertogdom was. Het hertogdom Gelre was een samenstelling van gebieden die zich uitstrekten over de huidige provincie Gelderland, over een deel van Limburg, van Noord-Brabant en van Duitsland. Gelre bestond uit vier kwartieren; het gedeelte van Gelre waarin de tol Ter Hunnepe lag, behoorde tot het richterambt Almen en Gorssel, dat onderdeel uitmaakte van het schoutambt Zutphen, gelegen in het Kwartier van Zutphen.
De laatste hertog van Gelre moest in 1543 bij het Tractaat van Venlo het hertogdom afstaan aan de Habsburgse keizer Karel V. Gelre werd toen de zeventiende provincie van De Nederlanden. De landsheer stelde als persoonlijk plaatsvervanger een stadhouder aan. Deze stadhouder werd bijgestaan door een Kanselier en Raden, het zogenaamde Hof van Gelre en Zutphen.
Met het afzweren van Philips II door de Staten-Generaal in 1581 begon het tijdperk van de Republiek, waarbij het hoogste staatsgezag van Gelre aan de Staten van Gelre en Zutphen toekwam. De Staten benoemden nu zelf een stadhouder. Het Hof van Gelre was tijdens de Republiek in feite namens de Staten het algemeen bestuursorgaan van de staat Gelderland. Tot het einde van de achttiende eeuw maakte Gelre als onafhankelijk gewest deel uit van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.
De Bataafs-Franse tijd maakte ten slotte een einde aan de zelfstandigheid van het gewest Gelre en aan de eigen bestuurlijke organisatie. Na herstel van de nationale onafhankelijkheid in 1813 volgde de in de grondwet van 1814 voorziene vormgeving en invoering van de provinciale bestuursorganisatie binnen het koninkrijk en ontstond de provincie Gelderland.

In het begin van de veertiende eeuw waren onder de hertogen van Gelre landsheerlijke functionarissen werkzaam als rentmeester. Vanaf het midden van de veertiende eeuw was er een overste rentmeester of landrentmeester, die belast was met het toezicht op de hertogelijke financiën. Ten tijde van hertog Karel van Gelre, in de jaren negentig van de vijftiende eeuw, werd een permanente rekenkamer opgericht. Hier waren specialistische ambtenaren, zogenaamde rekenmeesters, werkzaam.
Na 1543, bij de overgang naar de heerschappij van de Habsburgers, was er een sterke sturing vanuit het Brusselse hof van Karel V en werd een rentmeester-generaal benoemd. Deze rentmeester-generaal was onderworpen aan het toezicht van de Brabantse Rekenkamer te Brussel. Vanaf 1549 moesten financiële ambtenaren - en daar hoorden ook tollenaars bij - naar Brussel om hun rekeningen te laten afhoren. In 1559 werd bij koninklijk besluit een aparte Rekenkamer voor Gelre en Zutphen opgericht, met als vestigingsplaats Arnhem. De Rekenkamer was belast met het controleren van de rekenplichtige ambtenaren en met het beheer van de domeinen (de onroerende goederen en rechten van de landsheer). Na het afzweren van Philips II in 1581 was de Rekenkamer ondergeschikt aan de Staten van Gelderland (de Landschap) als rechtsopvolger van de landsheer. In 1795 werd de Rekenkamer opgeheven.[4]

Ligging van de tol Ter Hunnepe

De tol Ter Hunnepe lag aan de uiterste noordgrens van het Gelders grondgebied aan de Hunneper- of Honnepersteeg (later ook wel Tolhuisstraete genoemd), ten zuiden van de Stenenbrug over de Dortherbeek, die daar ter plaatse de grens vormde tussen Gelderland en Overijssel (afb. 2). Ten noorden van de Stenenbrug liep de Honnepersteeg door de zogenaamde Honneper Menen (meent), langs de watermolen van het klooster Ter Hunnepe en over de Schipbeek verder in de richting Deventer. De brug over de Schipbeek was waarschijnlijk de zogenaamde Honneperbrug of brug bij de Honneper Menen, die geregeld in de rekeningen van de Deventer wegenmeesters wordt vermeld. Er is in die rekeningen sprake van het herstellen van de weg tussen beide Honneperbruggen, waarmee dan de Stenenbrug en de brug over de Schipbeek zullen zijn bedoeld. Ook vinden we een post 'om den wech toe maeken tuschen Honneper Molle ende Wijsbome (Wischboom) avur datt Honneper veltt' (1564).[5] Het tolhuis was gebouwd op land dat behoorde tot het erf Wernssinck of Warnssinck (later Wansink genoemd) in de buurschap Epse.

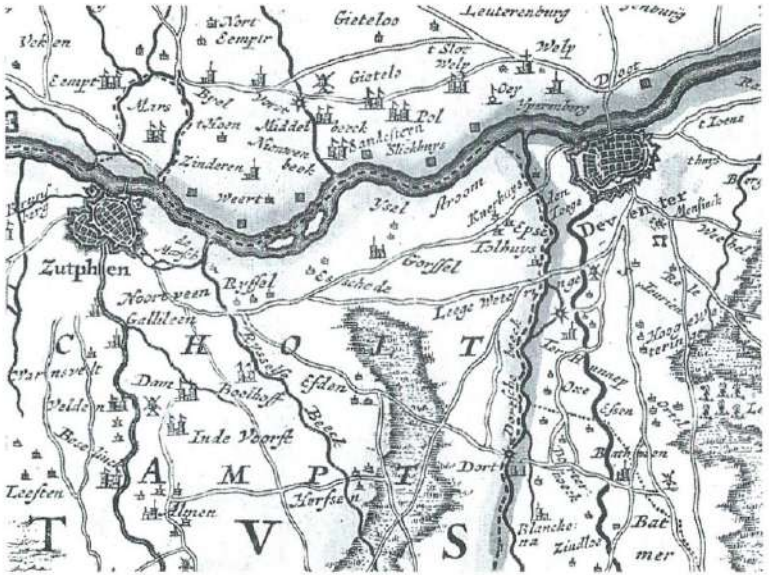

Afbeelding 2. Uitsnede kaart van het kwartier Zutphen met het tolhuis omstreeks 1710. Uitgave van Frederick de Wit naar Nicolaes van Geelkercken (noorden rechts). (Stedelijk Museum Zutphen)

De oudste ons bekende aanduiding van de ligging van de tol is een getuigenis van legeraanvoerder Berend van Hackfort, Gelders edelman, die verschillende bestuurlijke functies had vervuld (onder andere scholte van Zutphen) en die de streek kende als geen ander.[6] Berend van Hackfort (circa 1480-1555) was een van de bevelhebbers van hertog Karel van Gelre bij diens strijd tegen Karel V. Volgens eigen zeggen had hij van jongs af aan overal in het gebied rondgereden, later ook voor zijn werk. In 1546 - hij was toen ongeveer 66 jaar oud - verklaarde Berend heel goed te weten dat de grens tussen Gelderland en Overijssel werd gevormd door de Dortherbeek en de landscheiding bij het Koerhuis (een uitkijktoren van Deventer). Hij was daar vaak geweest als onderhandelaar voor de hertog van Gelre om met de heren van Deventer te spreken. Als ze elkaar ontmoetten bij het Koerhuis aan de beek, ter plekke de Rijen genoemd, bleven beide partijen eerst op eigen grond tot ze elkaar 'geveiligd' hadden om aan de ene of de andere kant te mogen komen.[7]
In een ander bericht staat dat ze kwamen 'bis an den Coerhuis voer die reguyt ofte landtweer'. Berend van Hackfort zei dat verder landinwaarts aan de beek de Honneper sluitboom stond op de brug (Stenenbrug) tussen het land van Overijssel en het land van

Zutphen en dat de ene kant van de brug op Zutphense en de andere kant op Overijsselse grond stond 'ende het selve van allen menschen ende olde heerkommen alsoe heeft weeten en sien holden en hoeren seggen'.[8] Zijn getuigenis van 1546 hield verband met grensgeschillen tussen beide provincies die tot in de Franse tijd hebben geduurd. De beweringen van Berend van Hackfort vielen aan Overijsselse kant niet in goede aarde. Een latere vertegenwoordiger van die zijde was van mening dat Berend 'om het best van syn persoon te oordelen, wegens syn hogen ouderdom reeds geduttet doen hy dese so contrarierende verklaringe heeft afgegeven'.[9]
Een post in de rekening van de Deventer wegenmeester (onder andere verantwoordelijk voor het onderhoud van wegen) uit 1563 beschrijft hoe hij met een knecht achter het nabijgelegen klooster Ter Hunnepe was geweest en aldaar had bezichtigd 'die landtweer streckende van Sunte Antonys Capelle wes an der stadt ronnenboem naest den Wischboem'.[10]
In 1608 verklaarde een zekere Jan Egginck dat de sluitboom van de Stenenbrug vroeger aan de andere kant, aan de Deventer zijde, zou hebben gestaan en de tollenaar zei dat daar inderdaad nog een paal in de grond stond.[11] Dit kan echter ook wel een restant zijn geweest van een zogenaamde ronneboom, die op verschillende plaatsen in de doorgangen van de Deventer landweer stonden. Ronnebomen waren dubbele bomen die bewaakt konden worden in tijden van vijandelijkheden of toeloop van veel volk voor kermissen en jaarmarkten. Hoe dit ook zij, zeker is dat in 1609 het tolhuis nog bij de brug stond, die toen de Wischboombrug werd genoemd.[12] In 1598 was in plaats van het oude tolhuis een nieuw tolhuis gebouwd, waarschijnlijk iets dichter bij de beek. Pas veel later werd de tol verplaatst.
Achter het tolhuis lag een stukje bouwland, het 'tollenaarskampje' genaamd, dat altijd door de elkaar opvolgende bewoners werd gebruikt.
In een betoog over het klooster Ter Hunnepe uit circa 1750 wordt vermeld dat de tol 'legt an de Hunneperstege, synde de naeste weg van Lochem over de Dortse beeke nae Deventer, gelijk uit die allesints exacte caert van Overijssel van den gewesenen conrector Ten Have kan worden gesien (...) staende kort aan die stege en Zutphense syde van de beke'.[13]
Ten slotte nog een vermelding uit de Franse tijd, niet lang voordat de tol werd opgeheven. Toen luidde de omschrijving: 'op de ordinaire of grote weg na Deventer, alwaar dan ook aan 't einde een met 't wapen van Gelderlandt geschildert bord van den Geldersen of Hunneper Tol al nog is staande.'[14]

Vóór 1726 verrees een nieuw tolhuis op een andere locatie. De reden daarvoor is onduidelijk. Op een lijst 'der ongewaarde caters' van Epse uit 1726 staat namelijk: 'Den grooten tolner zijn huijs heeft eerst bij de steenen brug gestaan, is nu daar gezet, dog heeft geen waar (waardeel) in de Markt.' Daar meteen onder staat: 'den kleyne tolner, Gerrit Tolner genaamd. Is voor een jaar of vijf gebouwd.'[15]
Deze kleine tol, waarvan geen verdere gegevens bekend zijn, was misschien alleen een dependance van de grote tol. In een oude instructie voor de tollenaar van de Hunnepertol stond namelijk, dat wanneer de Hunnepersteeg onbegaanbaar was, het tolgeld moest worden geïnd aan de weg naar het Koerhuis of naar de Swormertoren. De Koerhuistoren en de Swormertoren waren uitkijktorens in de Deventer landweer, respectievelijk westelijk en oostelijk van de Hunnepertol. De Koerhuistoren stond aan de benedenloop van de Dortherbeek en de Swormertoren lag bij de brug over de Schipbeek aan de vroegere landweg van Oxe naar Colmschate.[16]

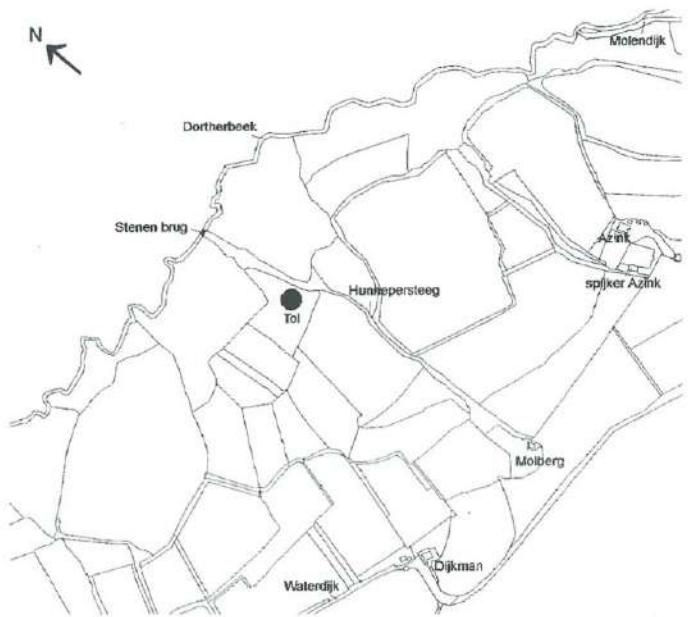

Afbeelding 3.
Detail van een oude kadastrale kaart met in de tekst genoemde locaties. (Archeologie Deventer)

Ergens aan die routes zou dan een kleine tol gestaan kunnen hebben; we weten niet precies waar. Dit vermoeden wordt nog versterkt door de omstandigheid dat van een op zichzelf staande tol, naast de tol aan de Hunnepersteeg, in die tijd geen spoor is te vinden.
De grote Hunnepertol is bij de verplaatsing van voor 1726 vermoedelijk zuidelijker aan de Hunnepersteeg gebouwd, dichter bij het dorp Epse en niet ver van de twee oudere fasen van het tolhuis. Waarschijnlijk was de katerstede Malberg of Molberg, die ook nu nog bestaat en gelegen is aan de huidige Molbergsteeg, het nieuwe tolhuis. Nog in 1818 namelijk werd deze katerstede in een wegenlegger bij een beschrijving van de Tollenaarsstraat over de Dortherbeek naar de Hunnepermolen, Malberg of tolhuis genoemd.[17]
Het oude tolhuis, bouwvallig geworden, werd in 1753 verkocht aan Garrit Doornick, tollenaar van de nieuwe tol. De bijbehorende grond werd publiekelijk verkocht (afb. 3).[18]

Het functioneren van de tol

De tol Ter Hunnepe was behalve tolhuis ook herberg. Een enkele keer was het bijvoorbeeld vergaderplaats voor de markegenoten van Epse. In het archief van deze marke wordt in 1573 vermeld: 'Adolph Berntsen tolner in Wisboem secht dat die erffgenhamen verdruncken hebben an syn huiss, dair de markenrichter nicht bygewesen, VII kan wyns.'[19]
In een bewaard gebleven rekening van een van de tollenaars staan afschriften van zijn commissie van 1551 en van de ordonnantie op de tol van het Hof van Gelre, gedateerd 23 juni 1552.[20] In zijn commissie staat in deftige bewoordingen dat hij werd 'gecommitteert, geordonneert ende gestelt umme als thollenaer ons Heeren des Keysers (Karel V) ther Honnepe te hebben den ontfanck ende collectatie van den rechten zyne majesteit opten selven tholle competerende (...)'. In de ordonnantie stond alles wat nodig was om de tol goed te laten functioneren.
In de eerste plaats mocht iedereen die tot dan toe vrij kon passeren dat blijven doen. Als de tollenaar twijfelde of een bepaald persoon wel burger was van een stad die tolvrijheid had, mocht hij die persoon pand afnemen tot daarvoor het bewijs was geleverd. De voerman die niet zeker wist of hij iets had aan te geven dat vertold moest worden of weigerde te betalen, kon rekenen op vertraging in verband met doorzoeken van de vracht. Alles op straffe van verbeurdverklaring van goederen, kar(ren) en paard(en), behoudens dat confiscatie bij rechterlijke uitspraak afgekondigd moest wor-

den en dat de koopman niet hoger bezwaard werd dan de normale prijs. In de ordonnantie staat verder dat, wanneer het zodanig had gevroren dat de voerlui de Hunnepersteeg niet konden gebruiken, de tollenaar de wagens en karren op de weg naar het Koerhuis moest 'waarnemen' en bij hoog water op de weg naar de Swormertoren. Als de wagens bij het tolhuis stopten, maakte de tollenaar aantekening van wat daarop vervoerd werd. In het geval dat iemand er zonder te betalen vandoor wilde gaan, mocht hij die persoon met geweld tegenhouden en een boete innen. Degene die de tollenaar, zijn knecht of huisgezin om het vertollen (of anderszins) lastig viel, beledigde of dreigde te slaan, zou worden gestraft. Vrij van tol waren de steden Zutphen, Deventer, Doesburg, Doetinchem, Groenlo en Lochem en de kloosters Belheem (of Bethlehem) in Gaanderen bij Doetinchem, Sion te Doetinchem, Schaar (of Nazareth) bij Bredevoort, en de kloosters Diepenveen en Ter Hunnepe.
Uit een andere bron weten we overigens dat ook de inwoners van enkele omringende buurschappen vrij van tol waren.
Onderaan de ordonnantie zijn de toltarieven bijgeschreven. De zogenaamde tafel met tarieven hing op een bord geplakt in het voorhuis (gelagkamer) van het tolhuis.[21]

'In deser ordonnantie is gerekent met eenen vlems (vlaams groot) op XIIII plecken ende sal men van tholle betalen als volcht

In den eersten van een leedige karre	VII	plecken
van een beslagen karre geladen wat daer oick op is, van elck peert	XIIII	plecken
van een leedigen wagen	VII	plecken
van eenen geladen wagen wat daer oick op is, van 't pont swaers makende omtrent III C (= 300) pont	VII	plecken
van eenen wagen geladen met balcken oft scipplanken en geeft men nyet meer dan van yder wagen	VII	plecken
mer (maar) van ribben oft cleyn plancken oft ander holt in leeren (met hekken verhoogde zijkanten) geladen is dubbelt gelt	XIIII	plecken
van alrehande loopende waer als wyn, edick, bastart (een wijnsoort), rommenye (exclusieve zoete wijn), bier, traen, olye ende diergelycke, van yder aem	XIIII	plecken
van een tonne booters	VII	plecken

van visch geeft men voir de drye tonnen	XIIII	plecken
van een kippe (50 pond) visch gheeft men naer zy zyn ende opt hoichste van yder pont swaers	VII	plecken
van een vat harincx	VII	plecken
van een vat hoonichs oft een tonne hers, elck	XIIII	plecken
van een hamborger thonne (een inhoudsmaat) smeers (dierlijk vet)	VII	plecken
van casen, 't pondt swaers	VII	plecken
van een vat zeepen	XIIII	plecken
van een loop (ongeveer een vat) saltz	VII	plecken
van hammen, scincken oft speck, 't pont swaers	VII	plecken
van een wagen hoppen, vol geladen, de hoppe	II	vleems
ende den wagen als hy beslagen es	I	vleems
ende es hy nyet vol geladen, betaelt hy naeradven(ant) van eenen wagen graens, coren oft saets 't zij vol oft half vol geladen, van yder wagen	VII	plecken
van een peert sonder sadel oft een beest met heel (?) voeten	XIIII	plecken
van een voelen (veulen)	half gelt	
van een peert metten sadel	niets	
van een osse oft koe	VII	plecken
van vercken ende scapen, van de vier	XIIII	plecken
van een bedde 't zy groot oft cleyn	IIII	vleems
van 't slootwerck aen kisten, tresoiren (kasten) oft ander holtwerck, van elck slot dat geslooten is ende is het slot ongeslooten soo en gevet nyet	XIIII	plecken
van buckinck (bokking), voir elck pont swaers daer men VIII oft IX stroo (verpakkingseenheid) voir rekent	VII	plecken
van cooper, 't pont swaers	VII	plecken
van yser oft stael, 't pont swaers	VII	plecken
van wollen engels laken 't zy wit oft swart geverwet oft anders, 't stuck	VII	plecken
van binnenlands laecken	half gelt	
van lynen laken, van 't pont swaers	VII	plecken
van een kerre met glasen (glaswerk), van elck peert	XIIII	plecken
van eenen wagen met steenen cannen	XIIII	plecken
van wolle, van yder pont swaers	XIIII	plecken
van een wagen vlas, elck peert	XIIII	plecken
indien die nyet vol geladen is, naeradvenant		
Ende van allen anderen waren oft coopmanschappen in desen ordonnantie oft tafel nyet genoempt, sal men betalen van 't pont swaers	VII	plecken

In 1552 passeerden bijvoorbeeld de tol: Evert van Heeckeren met rogge - hij betaalde niets; Johan van Schaer met een geladen kar; Berends die Guylicker met bier; Bouhuys en Blanckfoert uit Lochem met rogge; Kemena met drie vaten bier voor de rentmeester van Ter Hunnepe; Goessen die caerman uit Aalten met een kar met twee paarden. En zo ging het bijna het hele jaar door, hoewel er soms ook in weken slechts een enkeling iets liet vertollen. Op zondagen was er nauwelijks verkeer en ook in de wintermaanden werd er weinig tol geheven; er gingen dagen voorbij zonder aangifte en soms kwam er helemaal geen verkeer langs. Waarschijnlijk was de weg dan niet begaanbaar. In de zomermaanden, wanneer er grote jaarmarkten in Deventer waren (St. Johannes de Doper op 24 juni, St. Jacob op 25 juli en St. Egidius of St. Lebuïnus op 1 september), steeg het aantal tol betalende passanten. In 1552 waren er bijvoorbeeld in de periode rond de jaarmarkten meer dan 700 betalende passanten per maand; over het gehele jaar 1552 waren er meer dan 3500 aangiftes. Over het totale aantal (tolplichtige en tolvrije) passanten kunnen we geen uitspraak doen. We vinden maar een enkele vermelding van voerlui die tolvrij konden passeren; we vermoeden dat niet van iedereen die vrij van tol was, aantekening werd gehouden. 'Oude bekenden' zullen misschien zonder zich te melden hun weg hebben kunnen vervolgen.[22]
De vrachtrijders en veedrijvers die zonder betaling wilden passeren, liepen grote kans te worden aangehouden. Blijkbaar was er in de wijde omgeving van de tol geen andere begaanbare weg toegankelijk. De wegen langs het Koerhuis en de Swormertoren waren wel voor plaatselijk verkeer begaanbaar, maar deze met dubbele bomen versperde doorgangen in de landweer, waar tot in het begin van de zestiende eeuw permanent bewaakte torens stonden, werden wellicht uit veiligheidsoverwegingen afgesloten.[23] Ook waren deze wegen niet berekend op een voortdurende stroom zwaar beladen karren. Alleen wanneer de Hunnepersteeg onbegaanbaar was, kon van die alternatieve routes gebruik worden gemaakt, zoals bepaald in de eerdergenoemde ordonnantie. De brug over de Schipbeek bij de Swormertoren werd onderhouden door inwoners van Oxe, Zuidloo en Dorth. In een rekening van de wegenmeester van Deventer (1554) staat een post voor werkzaamheden 'an Suormer brugge unde elcker huysman in Oxe, Suytlo unde in Doert hyr tho betaelt eyne st(uiver)'.[24] De inwoners van deze buurschappen genoten in ruil daarvoor tolvrijheid aan de tol Ter Hunnepe.[25] Dat laatste hield verband met de eerdergenoemde bepaling dat het verkeer bij hoog water in de Hunnepersteeg gebruik kon maken van de weg langs de Swormertoren; een samenwerkingsverband tussen Gelderland en Deventer!

Onderhoud aan tol en weg

Uit berichten over de ligging van het tolhuis, de plaatsing van de tolboom 'in der Hoenpel older landtwher' en andere bij een tol behorende zaken, kunnen we ons een voorstelling maken van de situatie ter plaatse.
Voor onderhoud aan de Stenenbrug en de Hunnepersteeg aan Deventer zijde waren Deventer wegenmeesters verantwoordelijk. Ze hadden de zorg voor alle wegen, bruggen en ronnebomen in en rond de stad en voor de landweer langs de grens met Gelderland.[26] Al in de stadsrekening van 1389 staat een post voor drinkgeld aan een bode van de hertog van Gelre met een brief over de slechte staat van de 'wege bi der Honnepe' waarover de hertog zich beklaagde bij de abdis van klooster Ter Hunnepe.[27] Een jaar later vinden we een uitgave voor een brief aan een zekere Aernt van de Gruythues of hij wilde komen kijken naar dezelfde weg. De rekeningen van wegenmeesters uit latere tijd leren ons dat Deventer inderdaad de nodige zorg heeft besteed aan weg en brug.
Voor onderhoud aan de weg werden inwoners van Weteringen opgeroepen.[28] De Zutphense kant werd gedaan door inwoners van de omringende buurschappen, die verplicht waren de weg te onderhouden en hout en heide te leveren, waarvoor zij tolvrijheid genoten. Dat waren in het kerspel Lochem de buurschappen Ampsen, Laren, Oolde, Exel, Verwolde en Dochteren; in het kerspel Warnsveld de buurschap Eefde en verder het gehele kerspel Gorssel, behalve Epse, dat kerkelijk onder de Bergkerk in Deventer viel. De inwoners van Epse mochten vrij van tol invoeren wat zij voor eigen gebruik nodig hadden. Voor handelswaar moesten zij wel tol betalen.[29] De onderhoudsplichtigen werden bij kerkespraak opgeroepen en wie niet aan deze verplichting voldeed, moest tol betalen. Dat laatste was misschien ook het geval met de inwoners van Almen. In het markeboek van Almen staat dat de tollenaar was begonnen om enig graan en geld te vorderen van de huisluiden. Die wilden een klacht indienen bij de heren gedeputeerden van het graafschap Zutphen met het verzoek er bij de Rekenkamer op aan te dringen deze 'novatien' af te schaffen (1609).[30]
De rekeningen van de wegenmeesters zijn bewaard gebleven vanaf het eind van de vijftiende eeuw en voor een beter begrip van de werkzaamheden volgt hier een verkorte weergave van enkele posten.[31]

1495 De dijk bij 'Honneper stiegel' te maken; 'daer to doen brenghen van Zworminger thoern opten dijck vors. XII voder holtes'. Naast de dijk aarde uitgegraven en met twee karren op de dijk gereden om die daarmee gelijk te maken. 'Gehad die buren van Weteringen die den dijck tusschen beyden boemen in Hoeneperstieghe verhoeget hebben die aldaer an bijr verdronken hebben (...)'
1496 De landweer bij 'Honnepsteghe' gemaakt.
1557 'An die brugghe in Honneperboem die metten yssganck affgewassen wass.Wijn laten halen uit de Wischboom.
1560 Gewerkt aan 'die Stenenbrugge voir den boem op der Honneper Mee'.
1565 'Brugge up Honneper Meen de durch datt groete waeter wech gedreven was.'
1566 'Karckensprake (...) up den Berch to doen dat nijmantz inden landtweren solde ennich holt houwen. Met II karren ende II peerde inder Honneperstrate um den upwech up die Steinbrugge weer tho maken.'
1567 'Den wech tusschen beiden bruggen voir der Honnepe toe repariren, dair tho eene kair met II peerden om dat sant unde eerde soe dat water van die wech afgespulet hadde wedderom dair op tho vuyren. Met II karen, elcke kair met II peerden voir die Steenenbrugge by der Honepe an den wech, dair int afvaren van de bruggen dieselve seer gebreckelick was.'
1569 'Ander Steenenbruggen und die gater soe datt hoghe wather aldaer geschoertt, wedder tho gedycken.' Elzenhout gehouwen en in de gaten gelegd.
1580 Gegraven aan landweer en Wischboom (aan de weg aldaar?).
1601 'Gearbeit ande brugge bij de Honneper Menen und aende Stienenbrugge.' Met vier man 23 dagen aan de Stenenbrug gewerkt. 'Gearbeit ande becke und eenen belt daer uth geworpen tegens Epze aever.'
1604 'Gearbeit inde stadt landtweer und aldaer holt gehouwen und bussen (bossen wilgetenen) gemaeckt die inden wech van der Honneper Menen gelecht sollen worden als het nu doei wedder is, want den wech so geschapen is dat niemant van de vourluijden nae der stadt comen kan. Gearbeit anden opgeworpen wech bij der Honneper Menen opdat het binnenwater dat zeer hoech was doer den langdurigen regen daer niet doer en brack.'

In 1557 liet de toenmalige tollenaar een stenen muur metselen 'omme die wagenaers ende koopluyden verby den tolhuyse passeren in natte jaeren ende groote upwateren genoechlicker te geryven ende den thol van henluyden tontfangen'. Mr. Lambert van Zutphen, een metselaar uit Deventer, had er samen met een knecht zes dagen aan gewerkt.[32]
Uit bijlagen van de rekening van de tollenaar uit 1577-1578 blijkt dat Lambert van Eertkamp twee bomen had gehouwen op de hof te Oxe en naar het tolhuis had gebracht. Timmerman Berent Brouwer had de slagboom, een nieuw hek en een nieuwe stackette over 'de sleghe' gemaakt, uit ruw hout. Wat dat precies was, is onbekend; misschien een extra beveiliging. Claes Mulder leverde vier ijzeren bouten onder door de slagboom en ijzer aan het hek en Hendryck Slaetemaeker een slot voor de slagboom en een voor het hek.[33] Hoewel er twee bomen waren gekapt slaan de andere posten toch duidelijk op maar één slagboom. Vermoedelijk werden de twee bomen voor één slagboom gebruikt. We lezen over een hout voor de stoel waar de boom in hangt en een ander met een holte waar de boom in sluit.
Blijkbaar is het onderhoud aan de brug na het midden van de zeventiende eeuw in het slop geraakt. In 1713 was de Stenenbrug geheel vervallen, doordat er gedurende vele jaren niets meer aan was gedaan.[34]

De oudste vermelding van de tol Ter Hunnepe (1344)

'Wy Alianora van Enghelant, hertoginne van Ghelre, grevynne van Sutphene, doen cond allen luden, dy desen brieff solen sien off horen lesen (...)'[35]
Zo begint de oorkonde waarmee zij 'die tolle thor Honepe' voor een periode van zes jaar aan de stad Zutphen verpachtte. Dat was op 12 september 1344 en het is de oudst bekende vermelding van deze tol. Het is echter goed mogelijk dat de tol in de twaalfde eeuw ook al bestond, evenals de riviertol van Zutphen, die in 1190 eigendom was van de graaf van Gelre.[36] Beide tollen vielen namelijk onder dezelfde administratie en waren in 1394-1395 samen verpacht aan Willem ten Colc. De rekeningen van de tolontvanger maken deel uit van die van de overste rentmeester van het hertogdom, in die tijd Johan Balyws (of Baliu).[37] Het laatste gedeelte van deze tolrekeningen bevat enige mededelingen over de Hunnepertol en zijn onderpachters: 'van der halver lanttolle tot Honepe van Kippinc geboert' (1394) en 'Cop tot Spitholte ende Hasseken van Dummer(en) op sente Andriesavont van enen halven jair van den

halver tollen ter Hoenpe' (1395).[38]
In 1417 heeft de hertog van Gelre, Reinald IV van Gulik (circa 1365-1423), geld geleend van Egberth ther Have en hem daarvoor aangesteld als tollenaar van beide tollen. Voor Ter Hunnepe is misschien een plaatsvervanger benoemd.[39]
De hertogen van Gelre stelden alles in het werk om te verhinderen dat Gelre met het graafschap Zutphen in het Bourgondische Rijk zouden opgaan. Zij voerden lange, verbitterde en geldverslindende oorlogen om hun zelfstandigheid te kunnen behouden. Ook met Deventer, Overijssel en het gehele Sticht van Utrecht waren er voortdurend conflicten.[40] Daardoor verkeerden zij, ondanks aanzienlijke opbrengsten uit hun vele bezittingen, bijna altijd in geldnood. Schattingen en leningen moesten dan uitkomst brengen. Zij leenden enorme bedragen van onder andere de Gelderse adel, waarvoor in ruil goederen en ambten werden verpand.
In 1461 was dat ook het geval met de tol Ter Hunnepe, die hertog Arnold van Egmond (1410-1473) tot dan toe in bezit had en had verpacht. Hij verpandde toen de tol en vele andere goederen aan de machtige heren van Wisch, bij wie hij zo diep in de schuld stak dat er geen aflossen meer aan was.[41] Vanaf die tijd werd de tol, naar zijn bezitter, 'de Wischboom' genoemd. Vermoedelijk was de tol daarvóór nog verpacht aan Goessen ter Aeves, die in 1476 wordt vermeld in een getuigenverklaring waarin hij te kennen gaf ongeveer 25 jaar tollenaar te zijn geweest. In 1460 pachtte Ter Aeves van Herman Wernssinck voor een periode van veertien jaar een stukje land geheten Wernssinckkamp, gelegen in het kerspel van Sint Nicolaasberge (op de Berg) binnen Deventer en in de buurschap Epse.[42]

Noot redactie.
Verklaring van de aangebrachte noten volgt aan het eind van het artikel in het volgende nummer

GEVELSTENEN (7)

Werkgroep genealogie

Deze keer gaan we naar huis en erf genaamd "Almense molen", vroeger genoemd het "Muldershuis" aan de oude Hessenweg, momenteel Bakkersteeg 2 te Almen. Hier bevinden zich twee gevelstenen, respectievelijk boven de achterdeuren van de boerderij en een schuur, thans in gebruik als woonboerderij/fotostudio, en bewoond door G. de Groot en zijn partner Pien Pon. Zowel deze als de vorige aflevering van "gevelstenen" zijn nauw betrokken bij elkaar. De bijgevoegde foto's van beide afleveringen zijn door G. de Groot verzorgd, waarvoor onze hartelijke dank.
We beginnen met de initialen GTM – CEK 15.5.1851 in de steen boven de vroegere schuurdeur. GTM staat voor Gerhardus Theodorus Markvoort, geboren op 1 juni 1821 en overleden op 13 januari 1908 op villa "Het Elger" aan de Dorpsstraat in Almen. CEK staat voor Christina Everdina Kloosterboer, echtgenote van bovengenoemde, geboren op 5 juni 1825 te Gorssel en overleden op 4 maart 1890, eveneens op "Het Elger".

Almense Mölle (linker schuur: achter voorhuis)

De gevelsteen boven de achterdeuren van de boerderij heeft dezelfde initialen als boven de schuurdeuren met als toevoeging: Mr EHM gerestaureerd 1959. EHM staat voor Evert Hendrik Markvoort, geboren op 10 februari 1863 als zoon van bovengenoemd echtpaar. Evert Hendrik Markvoort werd later eigenaar van "Het Elger" en is op 1 mei 1901 vertrokken naar Amsterdam.
Het "Muldershuis" was al in 1665 bekend en was oorspronkelijk een krukkenhuis of L-huis en werd later verbouwd tot dwarshuis. Hierin was tot 1719 ook een bierbrouwerij gevestigd. Het was dan ook bekend als herberg. Tevens behoorde hierbij de "Almense molen", maar die is helaas op 4 april 1945 bij de bevrijding door de Duitsers moedwillig in brand gestoken en niet weer herbouwd.
In 1779 is Albert Markvoort eigenaar geworden van het "Muldershuis" met bijbehorende molen. De hoofdbewoners in 1815 waren: Berend Kempers en Jan Wolterink. Hier is dus sprake van dubbele bewoning. In 1821 is hoofdbewoner A.J. Markvoort, in 1841 genoemd als particulier met een veebestand van acht beesten ouder dan twee jaar en vier beesten jonger dan twee jaar en drie paarden. In 1851 is A.J. Markvoort verhuisd naar villa "Groot Have", daar dicht in de buurt. G.T. Markvoort, zoon van bovengenoemde, werd nu hoofdbewoner.

Almense Mölle (rechter schuur: fotostudio)

De volgende hoofdbewoner is G.T. Markvoort als akkerbouwer; later verhuisde hij naar "Het Elger". In 1890 is Derkje Braakman Tuitert, geboren op 8 november 1825 en overleden op 19 maart 1903 en weduwe van Garrit Willem Braakman, de hoofdbewoonster.
In 1910 is de hoofdbewoner Albert Braakman, geboren op 16 oktober 1858 en zoon van bovengenoemde, van beroep landbouwer, overleden op 6 februari 1912 te Almen. Hij was gehuwd met Jantje Peters, geboren op 24 december 1860 te Gorssel en overleden op 12 april 1930. Op 30 september 1930 kwam Derk Jan Braakman, geboren op 11 september 1892 in Gorssel en afkomstig uit Nijkerk, gehuwd met Willemina ten Have, geboren op 21 maart 1891, in Almen wonen. Zij hadden vier kinderen, waarvan de jongste zoon Bernardus Adriaan, geboren op 2 april 1925 te Gorssel, en zijn echtgenote Zwaan Klok, tot hun overlijden het bedrijf hebben voortgezet.
Zo zien we dat er in de loop der jaren veel is veranderd en er maar weinig is overgebleven van de oude glorie.

WINDBUULS TESTAMENT

Fragment uit een gedicht van J.L. Keetelaar uit de publicatie "Brummels uut den Achterhook"

'k Vermaak an krommen Kees Tebak
Mien onbetaalde schulden.
An Rooien Daan mien läögen zak
En mien verloren gulden.
Biej Toon den tapper stao'k in 't kriet
Veur vievendattig stuver:
'k Doo ze aover an mien huusbaos Piet,
Dan is de huur net zuver.

Mien dorst geef ik perzent kedoo
An de Geheel-ontholders.
En al mien veurig beddestro
An 't rentenierken Bolders.
Al wat miej tookump van oom Kris,
Zo gauw dee kump te starven,
- Dee armer dan Kloas Windbuul is -
Mag de veldwachter arven.

DE PIEPE VAN DE BOTTERFEBRIEK UUT AEFDE

H.J. Jansen op de Haar

Toen wiele heurdn dat de olde botterfebriek zol woddn esloopt, kreegn wiele al gauw mensen an de deure, die de piepe van disse febriek woll'n spaorn en veur 't naogeslach wolln bewaarn. Wiele könt ons dat heel good begriepn, want dee piepe heff dan ok venof 1894 deel uutemaakt van 't gezich op Aefde. Wat was Aefde eigenlijk zonder zien piepe ?Dat ston geliek an Piepen-Gait zonder piepe, en dat slog dan narns op.
Mar alle leu dee de piepe woll'n holl'n mossen wel teleuresteld waezn toen op 27 november 2001 de piepe wed opeblaozn.
't Eerste wat wiele aan dee leu heb evraogd: wil iej dee piepe biej oew huus hebben staon? En meestal woll'n ze dat neet en woll'n hum dan lever biej 'n ander an de deure zien staon.
Meestal haddn ze neet zo good nao-edach,want aj zo'n piepe laot staon mo'j hum ok onderholdn en dat löp dik in de pepiern. Da's um zo te zegg'n geen kattendrek. Baovendeen breg zo'n dink geen stuver op, want um as uutkiektoorn te ebruukn is hee neet eschikt. Wiele zeet dee leu al naor baovn kroepen deur dee schossteen, want daorveur is hee neet ebouwd. De schossteen was ebouwd um de kachel van de botterfebriek lekker te laot'n trekk'n en hee mos wel hoge waezn umdat biej slech weer de rook naor benejen sloog en alle roet metkwam, wat veur de buren dee net de wasse op de bleike haddn liggen of net an de draod haddn ehangn neet op pries wed esteld. Vake mos er dan opniej woddn ewassen en dat was vrogger neet zo makkelijk as rechtervoort. De meesten hebt onze argumentn wel esnapt en begreepn dat 't behold van de piepe neet haalbaor kon waezn. Ok kond'n ze disse piepe neet an Maarten kwiet, want ok Maarten zag de buje al hangn.
Umdat er ok al geen hoge karktoorn in Aefde was, verdween met de piepe ook een markant herkenningspunt uut Aefde, wat wel heel jammer was, mar niks an te doon. Zo kwam dan de dag steeds naoder en naoder en er kwam een daotum in de krante van 27 november, de dag waorop het vonnis, dat reeds geveld was, zol woddn voltrokkn.
Zo kwam de middag dat 't zol gebuurn. Wiele haaldn ons kiekkasjen uut de kaste, mar töt onze verbazing was 't batterietje op en mossen wiele in haos naor de drogis um nog gauw zo'n batterietjen te haaln. Gelukkig haddn wiele nog wel een uur de tied en konn wiej op ons gemak nog 'n kiekjen maakn.

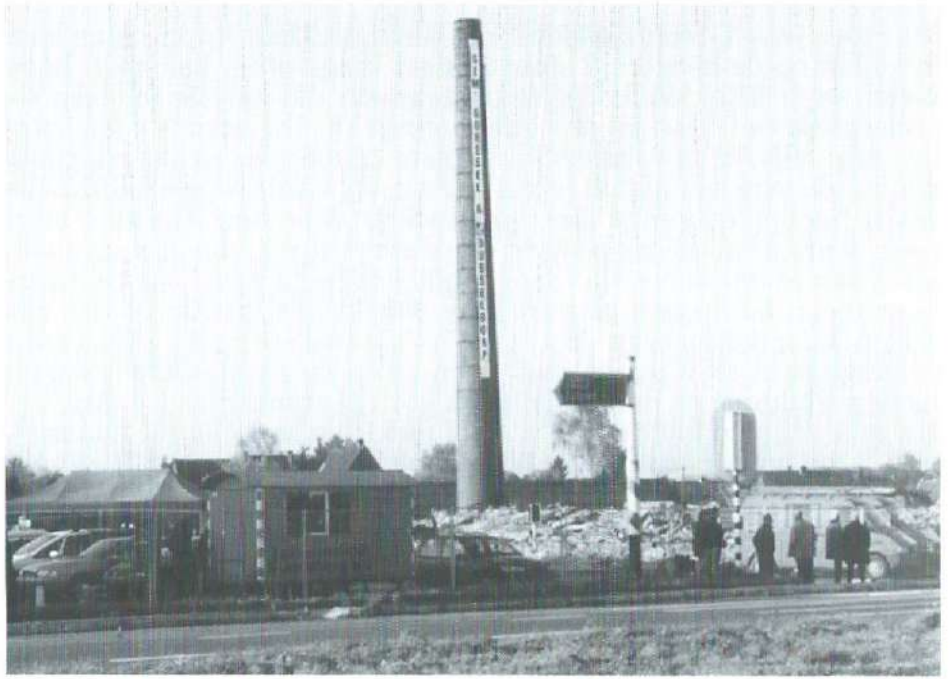

Mar toen was 't dan ok edaone met de ruste. Daor kwam mien toch 'n vollek op de bene en 't duurde neet lange of iej kon geen bene meer lös trekkn. Wiele haddn neet edach dat zovölle mensen de ondergank van onze piepe wolln metmaakn. Gelukkig was er veur dee dag völle "blauw en wit" op straote en dat was wel neudig ook, want iederene wol met zien neuze veuran staon. Wiele haddn ons zelf'n mooi plaetsken bedach biej 't afzethekke, mar dan ging mooi neet deur, wiele en de andern dee daor wolln staon kreegn mooi afjag van al dat blauw dat daor rondleep. De "witten" mostn 't verkeer teegn holln as 't zoverre was, mar 't veel neet met um dee duzendkoppige menigte 'n betjen in 't gareel te holln. Alles ston samengepakt as 'n pötjen met piern an de Zutphensestraotweg en de Schurinklane en daor koj dan ok geen poot meer lös trekkn.
De geneudigden haddn wel 'n mooi pleksken met een mooie tente, as 't is zol gaon raegenen, mar dat was neet neudig want 't zunneke scheen op zien vrolijkst. Daor was ok wal 'n hapjen en 'n drankjen, zoas dat gebrukelijk is biej zo'n executie. Mar wiele mossn neet moppern, want wiele stondn ok mooi dreuge in 't zunneken. Wiele stondn wel menneken an menneken en jong en old was veurzeen van de modernste middelen um de val van de piepe vast te leggn veur 't naogeslach.
Eindelijk sloog de klokke van de karke dree maol en daormee was 't laatste uur geslaagn van de piepe.
Alles leep op röllekes. De scheetmeister had 'n knöpken emaakt waormee het vonnis zol woddn voltrokkn. Efkes dachtn wiej dat de piepe bleef staon: 't was net of hee nog wiefelde of zol gaon of neet, mar dat wass mar 'n halve seconde en met 'n basstend hadde klap veel de piepe precies in de bane dee de scheetmeister had klaor eleg: van zuudwes naor noordoos en alles volgens 't plan. De mooie olde piepe was veranderd in 'n groot'n hoop puun en 'n grote stofwollek gaf zien laatse rusplaatse an, waormee de piepe uut 't beeld van Aefde veur altied was weggepoetst.
Daor had de menigte opewach en noe de piepe vot was, wolln ze allemaole teglieke naor huus. Alles kreeg in ene keer haos um weg te kommn, mar gelukkig waarn de "blauwen" en de "witten"op hun pos en wed alles in goeje banen eleid en een uur later ging Aefde verder de geschiedenis in zonder piepe en ook zonder "blauw" op straote, want dee hebt wiele ok nao dee middag neet weer ezeen.
Wiele zult er wel aanwenn, net als wiele gewend bunt eraakt an 't feit dat de machinist 'smans en 'smiddags op zien stoomfluite de tied angaf van "beginn" en "naor huus gaon". Da's al meer as tien jaor eleejn en wiele bunt 't eigenlijk allange vergaet'n.
Wiele hebt toch nog dree kiekjes emaakt, nr. 1 één uur veur de executie, nr. 2 'n seconde veurdat'e veel, nr. 3 zien laatste reize.

DE SLUISPUT BIJ EEFDE

H. Schoenmaker

Bij de graafwerkzaamheden voor de aanleg van het Twentekanaal werden destijds belangwekkende vondsten gedaan. Bij het graven van een sluisput bij Eefde en bij Hengelo en van een viaductput bij Lochem werden profielen van 8-12 m. blootgelegd en van Hengelo werd een menselijke schedel gevonden.
Over deze vondsten hield dr. I.M. van der Vlerk op 11 december 1935 een voordracht voor het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap in het Geologisch Instituut in Leiden.
In het ochtendblad Nieuwe Rotterdamsche Courant van donderdag 12 december 1935 is het volgende verslag met als kop Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap opgenomen.

In het Geologisch Instituut te Leiden werd Woensdagavond de 114de bijzondere vergadering gehouden van de Geologische sectie van het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap. Behandeld werd het onderwerp: "De eerste vondst in Nederland van een pleistoceenen mensch".
Eerste spreker was dr. I.M. van der Vlerk, Leiden, die mede voor de Philosophische Faculteit der Leidsche studenten behandelde het geologisch en palaeozoölogisch gedeelte.
Aan deze voordracht is het volgende ontleend.
Bij de graafwerken van het kanaal Zutphen-Hengelo is de excavator soms zeer diep den grond ingegaan, zoodat op enkele plaatsen profielen van 8-12 m. blootgelegd werden. Dit was o.a. het geval bij het graven van een sluisput bij Eefde, een viaductput bij Lochem en een sluisput bij Hengelo. Doch ook bij den aanleg van een met de hand gegraven petroleumhaven te Hengelo werd een put van 6 m. diepte gegraven. Het is in deze laatste, dat de menschenschedel gevonden werd.
Over de profielen van Eefde en Lochem hield wijlen pater dr. Bernsen reeds in 1932 een voordracht voor de leden van het Geologisch Genootschap. Hij wees er toen op, dat de lagen, die door dr. Tesch, mede op grond van de erin aanwezige schelpen, voor jong-pleistoceen worden gehouden, op verschillende plaatsen overblijfselen van het reuzenhert (Euryceros megaceros) bevatten, een dier, dat vóór het einde van het pleistoceen verdwenen was. Ook de tweedeeling, door dr. Tesch gemaakt van dit jongste pleistoceen, het Würm-Glaciaal, n.l. in een onderste grofkorrelig en een

bovenste fijnkorrelig gedeelte, kon palaeontologisch bevestigd worden. In het grofkorrelig gedeelte werden n.l resten van den mammouth (Elephas primigenius) en van den wolharigen neushoorn (Coelodonta antiquitatis) gevonden, terwijl deze resten in het fijnkorrelig gedeelte ontbraken. Daarentegen was dit fijnkorrelige lagencomplex gekarakteriseerd door de groote hoeveelheid overblijfselen van het edelhert (Cervus elaphus), waarvan enkele geweistukken duidelijk door menschenhand bewerkt waren.
Dit vermoeden, dat mammouth en wolharige neushoorn ons land dus reeds verlieten vóór het einde van het pleistoceen, werd nog versterkt door de resultaten van het onderzoek van het zoogdiermateriaal uit de beide putten bij Hengelo. Ook hier waren een grof- en fijnkorrelig complex te onderscheiden en ontbrak in het laatstgenoemde ieder spoor van mammouth en neushoorn. Van herten werden te zamen met de resten van mammouth en neushoorn eveneens overblijfselen gevonden en wel van het reuzenhert (Euryceros megaceros) en het rendier (Rangifer tarandus), doch niet van het edelhert (Cervus elaphus) en de eland (Alces machlis). Deze beide laatste soorten schijnen dus pas na het vertrek van de beide dikhuidigen ten tooneele verscheenen te zijn.
Wat nu de vindplaats van den menschenschedel en van de daarbij gevonden stukken bewerkt hertshoorn betreft, zoo ligt deze op 116.5 m. + NAP, dit is 3 m. onder het maaiveld. De laag, waarin de schedel lag, was samengesteld uit een afwisseling van zeer dunne laagjes bruingeel zand en donkergrijze mergel. Door een parallellisatie met overeenkomstige lagen uit den sluisput, alsmede van Lochem en Eefde, kan aangetoond worden, dat de schedellaag nog tot het pleistoceen behoorde. Dank zij het palaeobotanisch onderzoek was deze ouderdom zelfs nog nader te preciseeren.
Dank bracht spr. tenslotte aan de ingenieurs en opzichters van Waterstaat, Ned. Heidemaatschappij en gemeente Hengelo, waardoor het mogelijk was voor de meeste beenderresten de juiste vindplaats in het profiel vast te stellen. Slechts door aldus voort te werken zal het mogelijk zijn om ook in Nederland te komen tot een indeeling der kwartiaire lagen met behulp der er in voorkomende fossiele zoogdierresten.

Het verslag is overgenomen zonder aanhalingstekens en verbrede marge. Het krantenartikel vervolgt met verslag te doen van uiteenzettingen over de menselijke schedel bij Hengelo (O).

MARKEN VAN ALMEN EN HARFSEN (4)

J. de Graaf

òf eene retributie van *f* 10 onder voorwaarde, dat het onderhoud ten laste der gemeente zou blijven.

Op 19 October 1832 gaf de Raad aan het laatste de voorkeur. Zeven jaar later werd eene geheel nieuwe school gebouwd, waarvoor Rijk en Provincie onderscheidenlijk *f* 700 en *f* 600 subsidie verleenden. Bij publieke aanbesteding op 9 Januari 1839 in de herberg „de Jager" te Almen werd het werk gegund voor *f* 2675.

Ten aanzien der kosterie dateeren de eerste gegevens in het markeprotocol van 1675, in welk jaar geboekt staat eene oude vordering wegens eene vrij belangrijke reparatie en waarvoor den metselaar 98 gl. 8 st. competeerde. Wegens de slechte kaspositie ontving hij voorloopig nog slechts de helft plus „ses gulden tot een liberale vereeringe voor het al te lange wachten sonder consequentie", of samen 55 gl. 4 st. In het begin der 18e eeuw werd het kostershuis vernieuwd, ten behoeve waarvan de diaconie *f* 50 renteloos ter leen verstrekte „van het armengelt". Aan aflossing werd niet gedacht, waarom Ds. Schomaker na ettelijke jaren ter vergadering van 3 Mei 1723 met de schuldbekentenis voor den dag kwam. Wel werd nu dadelijk besloten dat elk der beide marken de helft voor hare rekening zou nemen, maar twee jaar later was nog geen cent betaald. Om toen ieders aandeel te vinden, moest overgegaan worden tot het heffen van een halven stuiver opgeld op de gewone verponding.

In diezelfde vergadering kwam tevens aan de orde een verzoek om den organist „jaerlijks gelijk getall van gasten rogge als ook eyeren" te geven als de koster genoot. Hoewel goedgevonden werd dit punt in de volgende vergadering nader in overweging te nemen, schijnt, althans volgens de notulen, er nimmer weer eenige aandacht aan geschonken te zijn.

Medische en veterinaire politie.

Tot de publieke belangen die de marken in lateren tijd te behartigen hadden, behoorden ook deze onderwerpen. In de Harfsensche markevergadering van 22 October 1819 kwam ter tafel een adres van ingezetenen van Almen en Harfsen „om het kerkgebouw, de capelle genaamd, in Harffsen af te staan tot een woonhuis voor den medicus en chirurgijn aldaar". Wat toch was het geval? Op 21 April 1817 was op het erve Wunderink overleden de 71-jarige chirurgijn Hendrik David Frederik Gotke en 2½ jaar later zat men nog steeds zonder een opvolger „tot groot nadeel van de lijders of lijderessen",

zooals in het stuk gezegd wordt. Medische hulp van elders ontbieden levert bezwaar op èn wegens den grooten afstand èn wegens de voor velen niet te betalen hooge kosten. Pogingen om een nieuwen esculaap gevestigd te krijgen, falen telkens omdat geen woning beschikbaar en het huis van den overleden titularis voor afbraak verkocht is. Dies wordt ten slotte het oog gericht op de kapel en wendt men zich tot het markebestuur „om van dezelve een woning voor een te beroepen chirurgicus of wel medicinae doctor te kunnen inrichten". Tevens wordt afstand gevraagd van eenig bouwland, want bij het huis behoort een moestuin „daar er hier geen groenmarkt gehouden wordt". Tegen dergelijke onttrekking van het gebouw aan zijne eigenlijke bestemming komen 16 Harfsensche ingezetenen in 't geweer. Blijkens hun vertoog hebben zij „met innige smart" kennis van het verzoek genomen. „Om hunnen godsdienst te verrigten, waarop zij hoogen prijs stellen", moeten zij het geheele jaar naar Almen, terwijl zij „slechts éénen Zondag in het jaar dat onwaardeerbaar genoegen mogen hebben om dezelve in voorzeide kapel uit te oefenen, van welk voorregt zijlieden sedert onheugelijke jaren het ongestoord gebruik genoten hebben en ook bij voortduring hopen te genieten". Verder wijzen zij er op, dat bij den bouwman Jan Willem Aalderink op het erve Baltink op veel goedkoopere wijze de beoogde woning in orde gebracht kan worden dan in de kapel. Ten slotte verzoeken zij dan ook „hun in het onverhindert uitoefenen van hunnen godsdienst in voorzeide kapel te willen mainteneren" en de kapel hare bestemming als zoodanig te laten behouden. Adressanten hebben succes, want op advies der desbetreffende commissie wordt in de volgende markevergadering van 8 Januari 1820 eerstgenoemd verzoek niet ingewilligd of, zooals het in deftige bewoordingen luidt: „gedificulteert en gewezen van de hand". Echter wordt eene bijdrage van *f* 200 toegezegd in de kosten van aankoop van grond, wanneer de gemeente Gorssel mocht overgaan tot het bouwen der woning. Elf jaar later wordt dit aanbod in zooverre gewijzigd, dat men zal presenteeren een stuk bouwland van *f* 800. Dit bedrag zal verhoogd worden tot *f* 2000 onder voorwaarde, dat de gemeente zich tevens gaat belasten met het onderhoud der voor rekening van de marke zijnde bruggen, duikers en hekken.

Zonder verder resultaat wordt dit punt in de vergadering van 19 September 1834 nog even weer ter sprake gebracht door de commissie tot verdeeling der marke.

Van zorg voor veeartsenijkundige hulp getuigt het besluit der

Harfsensche marke van 11 Juni 1806. Naar aanleiding van een schrijven van den Officier van het Schoutambt met „een conceptplan tot introductie van een veazernij in dit Departement", werd respectievelijk jaarlijks *f* 20 en *f* 10 toegezegd naar gelang dit „zo nuttig etablissement" gevestigd werd te Zutphen of te Doetinchem.

Juist twintig jaar later besloot men zich omtrent het vestigen van een veearts in verbinding te stellen met het Gemeentebestuur van Gorssel „met aanbod van eene convenabele jaarlijksche som, niet te boven gaande vijftig gulden". Het daaropvolgende jaar werd er nog een schepje bij gedaan door „zooveel guldens te geven als er gewaarde plaatsen in deze marke zijn goedgekeurd". Vermoedelijk is het hierbij gebleven, want, voor zoover kan worden nagegaan, is nooit een veearts in Harfsen gevestigd geweest.

Brandwezen.

In verband met een schrijven van den Burgemeester van Gorssel d.d. 8 Mei 1817, werd op 27 Augustus d.a.v. in eene gecombineerde vergadering van beide marken besloten tot aankoop eener brandspuit. In de commissie, die zich hiermee zou belasten, werden benoemd voor Almen: de Heer Jacob Adriaan van Hasselt en een der provisoren van het Oude en Nieuwe Gasthuis te Zutphen; voor Harfsen: de Heeren David van Sittert en Willem Roosegaarde. Deze commissie kreeg tevens opdracht „om zig verders te chargeeren met het opzigt en de administratie", alsmede met het „eenmaal 's jaars te doen probeeren zodanig, dat, in val van noodzakelijkheid, het daarvan nuttig gebruyk door geen defecten belemmerd worde". Negen jaar later deelde in de Harfsensche markevergadering van 11 September 1826 Abraham Jan Markvoort mede, namens de Almensche marke, dat ook deze het voornemen had een brandspuit aan te koopen. Naar aanleiding hiervan werd „goedgevonden, dat hierin door de mark van Harfsen voor éénderde zoude worden gedragen, doch dat markenrigter en gecommitteerden in deze mark gezamenlijk met die van de mark van Almen dit dan ook zullen bewerkstelligen, en dat eindelijk de brandspuit te Almen evenzeer voor gebruik van de ingezetenen van Harfsen zal wezen als die van Harfsen voor de ingezetenen van Almen".

Begraafplaats.

Algemeen bekend is, dat vroeger de begraving plaats vond in de kerken. Aan dezen onhygiënischen maatregel kwam een eind

door het verbod, vervat in het decreet van 23 Prairial an XII, welk decreet tevens het bevel inhield tot aanleg van behoorlijke begraafplaatsen. De provisioneele representanten van het volk van Holland hadden reeds 8 Juni 1795 dergelijk ver- en gebod uitgevaardigd. Bij besluit van den Souvereinen Vorst van 22 December 1813 No. 5 werd het keizerlijk decreet geschorst, doch in 1827 opnieuw van kracht verklaard, o.a. met dien verstande, dat van 1 Januari 1829 af het begraven in kerken, kapellen en bedeplaatsen zou verboden zijn. Bij hetzelfde besluit werd tevens bepaald, dat, in gemeenten met meer dan 1000 zielen, met ingang van 1 Januari 1829 door de plaatselijke besturen zullen worden aangelegd eene of meer begraafplaatsen, naar mate der bevolking en andere plaatselijke omstandigheden, en zulks ten minste 35 à 40 ellen afgelegen van de bebouwde kom der gemeenten".

In de op 12 September 1829 gehouden vergadering van de Harfsensche marke deelde Jhr. Mr. W. L. F. C. van Rappard mede, vernomen te hebben dat bij het Gemeentebestuur van Gorssel het voornemen bestond de begraafplaats voor Almen en Harfsen aan te leggen bij het erve Oostenenk „en dus op eene zeer verwijderde distantie van de meeste bewoners dezer buurschap". In verband hiermede werd hem opgedragen „dieswegens de noodige vertogen bij het Gemeentebestuur van Gorssel te doen en om zelfs het aanbod van opofferingen uit de markenkas zoo noodig hieromtrent de vereischte schikkingen te maken". In de het volgende jaar gehouden bijeenkomst werd gerapporteerd, dat het gewenschte succes bereikt was. De begraafplaats zou worden aangelegd in Harfsen op den aan de marke toebehoorenden Ilsinks Dennenkamp, groot plm. één bunder. De kosten van het in orde brengen van het terrein, of, zooals we lezen: „met sloten te omringen en te applaneren", bedragende *f* 270, nam de marke eveneens voor hare rekening, echter onder voorwaarde „dat alle de huizen in de buurschap Harfsen onontgeltelijk eene grafstede 1) op de nieuwe begraafplaats zullen bekomen". Een en ander werd door den Gemeenteraad van Gorssel aanvaard bij besluit van 14 Januari 1829. Als doodgraver bleef gehandhaafd de koster-schoolmeester Aaldert Willems, die te voren reeds het volgende schrijven tot het gemeentebestuur had gericht:

„In aanmerking nemende, dat de begraafplaats alhier, eerlang staat verlegd te worden, alsmede de talrijkheid van mijn huisgezin en deszelfs toenemende behoefte overwegende, vindt ik mij verpligt mij als sollicitant

1) Deze was voor een gewaarde en een ongewaarde respectievelijk 18 en 9 M².

naar den post van doodgraver bij U.W.E. aan te bieden, gelijk geschiedt bij dezen.

Mij vlijende bij voortduring (ongeacht den verderen afstand) in staat te zijn de werkzaamheden aan dezen post verknocht, ook zonder dat mijne school hierdoor het minst zoude behoeven te lijden, tot het meeste genoegen van UWelE. alsmede van de gemeente te kunnen waarnemen, meen ik op dezen post boven anderen aanspraak te hebben, uit hoofde ik anders gevaar loop van, door de op handen zijnde verandering van begraafplaats, jaarlijks een verlies te lijden van 6 tot 13 gulden, voortspruitende uit het begraven in de kerk en op het tegenwoordige kerkhof.

In de hoop, dat UWelE. met bovengenoemden post en de daaraan verbonden wordende voordeelen mij zult gelieven te begunstigen, waarom ik UWelE. met ongeveinsde hoogachting verzoek, heb ik de eer te zijn WelE. Heeren

UWelE. Ootmoedige Dienaar
A. WILLEMS.

Blijkens instructie genoot deze doodgraver de volgende belooning: Voor het delven van een graf des zomers *f* 0.60 en des winters *f* 0.90, voor het openen en sluiten van een grafkelder *f* 7.—; een en ander met dien verstande, dat een jaarlijksch tractement van *f* 30 werd gegarandeerd. Bedroegen de ontvangsten minder, dan paste de gemeente het ontbrekende bij; waren zij meer, dan kwam het meerdere ten bate van de gemeente. De instructie bevatte o.a. nog deze bepaling: „Het wordt uitdrukkelijk aan de doodgravers verboden eene tapperij of soortgelijke nering uit te oefenen, op poene van ontzetting van hunne bediening".

Zandverstuivingen.

Deze werden binnen de bemoeiingssfeer der Harfsensche marke getrokken in 1771. In dat jaar werd er over geklaagd dat de Belte of de zandvlakte tusschen de erven Groot Mensink en Het Reeve „meer en meer verstuift en sig verder verspreyd". Ten einde „die verstuivinge te verhelpen en den verderen voortgang soo veel mogelijk voor te komen", ging men „quaesebossen" 1) planten, voor welker vervoer een halve ton bier verstrekt werd. Blijkbaar heeft de maatregel voldaan, want in 1794 werd besloten „dat door den markenschrijver zal worden gekogt 25 à 30 vimme kwazen om daarmede een risse 2) te zetten en daar agterom tegens het aanstaande voorjaar de grondt te bepooten met dennen". Het laatste bleef echter voorloopig achterwege, vermits men, na nadere overweging, tot de con-

1) Laag eiken struikgewas.
2) Rij.

clusie kwam, dat dit planten „van geen effect zoude zijn bijaldien de vergaedering niet konde resolveeren om alvoorens 1) een graven daar om te werpen, ten eynde daardoor te beletten, dat geene schaapen of ander vee dit plantsoen benadeelde". In verband hiermede werd in 1798 goedgevonden van een en ander eene begrooting van kosten op te maken. In de volgende vergadering van 5 Juni 1799 werd gerapporteerd, dat om „den Belt met stuyfzandt een graven van 4 à 5 voeten door de vaste grondt" diende opgeworpen te worden en het daarbinnen gelegen terrein „met dennen moest worden bepoot en bezaaydt". „Salvo qalquloo" zouden de kosten *f* 300 zijn. Nogmaals werd de zaak aangehouden om een nader onderzoek ter plaatse in te stellen en om tevens provisoren van het Oude en Nieuwe Gasthuis te Zutphen, als eigenaren van eerstgenoemd erve de meest geinteresseerden, te verzoeken den noodigen vasten grond „tot het opwerpen van een graaven" beschikbaar te stellen voor vier stuivers de roede. De eigendom van het te bepoten terrein zou aan provisoren blijven. Ofschoon, evenals in zoo vele gevallen, ook hier de notulen er verder weer het zwijgen toe doen, mogen we aannemen, dat tot uitvoering van het werk is overgegaan. Immers de opgeworpen wal is thans nog aanwezig alsmede een gedeelte der geplante dennen.

Op eene tweede verstuiving, n.l. bij het erve de Steege, werd de aandacht gevestigd in 1804. „Inval de woeling daarvan mogte vermeeren", zou een onderzoek plaats hebben en „gehandelt als ten meeste nutte dezer mark zal bevonden worden".

Ten slotte zij medegedeeld, dat de Staten van Gelderland bij besluit dd. 22 Augustus 1854 No. 33 (Provinciaal Blad No. 90) vaststelden een „Reglement ter voorkoming, wering en wegneming van zandverstuivingen, en tegen het beschadigen van beteugelingwerken daarvoor aangelegd".

Eigendommen en inkomsten.

„Wie zijne schulden betaalt, vermeerdert zijn bezit", zegt een oud spreekwoord. Onze marken deden wel het eerste — al was het soms alles behalve op tijd — maar niet steeds het laatste. Meermalen toch werden gronden verkocht tot dekking van schulden en andere uitgaven. Een heel eenvoudig middel om aan de noodige contanten te komen, maar een financiëel beleid waar nog al op af te dingen valt. Anderdeels werden de uitgaven ook bestreden door

1) Lees: bevorens.

opbrengst van boeten, introductiegelden, pachten, renten, uitgangen of stedigheden, vergoeding voor het aangraven van gronden, verkoop van boomen en door het heffen van verponding. De boeten kwamen reeds meermalen ter sprake en ook in het vervolg zal nog wel eens melding gemaakt worden wanneer en tot welke bedragen zij opgelegd werden.

Blijkens eene specificatie van 1617 werd van onderstaande plaatsjes jaarlijks genoten wegens pacht:

de Kerckhoff	9 daalder	de Kuickuick	7 daalder
een katerstede by die landtweer in Duchteren gelegen, aen een arm mense by provisie gedaen.	drie paer hoender	wegens aengekoft heedtlandt by dat guet ten Velde.	5 daalder
		de Mehemaete. . . .	12 gulden

wegens uitgangen:

Wunderinck	4 ryder gl.	Horst.	4 ryder gl.
Stockhaer	2 ryder gl.	de Plumpe	1 ryder gl.

Ter vergadering van 30 September 1675 ontving eene commissie opdracht „om sich grondelijck over de jaerlyxe revenues ende opcomsten der marcke te informeren ende daervan een staetjen te verveerdigen, ten eynde een nieuw register daervan in 't marckenboeck moghte geschreven, ten allen tyden naegesien en gheene der marckengoederen off incomsten dan uyt noodt en met gemeen consent der erffgenamen vercoft en vervreemt moghen worden" 1).

Tot het midden der achttiende eeuw had uitgifte der plaatsjes en gronden steeds onderhands plaats. In 1759 werd echter door markerichter en gecommitteerden voor het eerst overgegaan tot publieke verpachting volgens onderstaande specificatie. Het resultaat was, dat de jaarlijksche opbrengst *f* 50 meer zou zijn. Hiervoor werd de commissie „seer gelaudeert" en bovendien „voor haare genomene moeyte bedanket".

Capelle met het capellenlandt jaerlijks	54 gl.	Coecoek	30 gl.
Prins of Kerckhoff . . .	15 „	Schithop	4 „
Meemathen.	25 „	Grootenhuis	13 „
Scholderman	4 „	Emsbroek	7 „

1) Zie ook blz. 13.

Daerby komen nog de jaerlijksche stedigheden die aen de marckte moeten betaelt worden:

Van 't erve ten Velde		de Horst	4 gl. 18 st.
jaerlyks op Pinxteren	7 gl. 10 st.	Stockhaer	1 „ 13 „
Wunderinck	3 „ 16 „	het Waldhoorn . . .	1 „ 8 „
de Plumpe	12 „		

Bij de ontbinding der marke werden deze stedigheden afgekocht tegen den penning twintig.

Verkoop van boomen bracht ook nog wel eens geld in 't laadje. Echter moet gezegd worden, dat geen „roofbouw" gepleegd werd, maar in de meeste gevallen nieuwe beplanting volgde met „beuken heysters". Wellicht dacht men tevens aan de bekende dichtregelen van vader Cats:

„Wie prijst er ooit een mensch, die oude boomen velt
En in derzelver plaets geen niewe wederstelt".

Een besluit dat wellicht ook nog inkomsten tengevolge had, was dat van 23 Juni 1819, waarbij ingewilligd werd een „versoek van den eigenaar der ijserhutt te Deventer om oer te graven in den Veldhoek". Behalve betaling van „een stuiver per man dagswerken", werd van verzoeker tevens verlangd om „de gaten gelijksgrond te lijken en weder te besorgen, dog alles tot opsage toe".

Het aangraven der gronden was een euvel, dat in bijna alle marken voorkwam. Bij deze handelwijze werd eigenlijk het werkwoord „plukken" in toepassing gebracht. 't Was n.l. eene vrij algemeene gewoonte, dat de bouwlieden een gedeelte van de markegronden afnamen en aan hun erf toevoegden. Dit deed men b.v. door de grens te verleggen of het grensteeken te verplaatsen. Het daarbinnen gelegene was zoodoende bij het erf aangetrokken. In onze markeboeken komen dergelijke gevallen zoo vaak voor, dat we er slechts één van aanstippen, waaruit tevens blijkt, dat niet alleen de bouwlieden zich aan dergelijk feit schuldig maakten. Zoo moest in 1641 opgetreden worden tegen Adriaan Graaf zu Flodroff heer van Dorth. Na heel wat besprekingen werd ten slotte de zaak in der minne opgelost, waardoor de overtreder den aangegraven grond kreeg tegen betaling van 300 daalder en een half aam wijn.

Tegen het einde der 18de eeuw had in de Almensche marke dit aangraven zoo'n omvang genomen, dat aan P. G. Gallee opmeting er van werd opgedragen. Blijkens de uitkomsten waren niet minder dan ruim 7800 roeden aangegraven, waarvoor aan de marke betaald moest worden 1249 gl. 14 st. 4 p..

In 1752 stelde de marke van Harfsen een tarief vast voor aangegraven gronden en wel voor groengrond 15, en voor veld- of heidegrond 5 stuivers de roede. Ongewaarden moesten het dubbele betalen. Eenzelfde maatregel ging de Almensche marke eerst in 1795 toepassen. De prijzen waren echter heel wat lager, n.l. zes, en drie stuiver per roede, naar gelang het groen- of veldgrond betrof, terwijl in 1819 voor ongewaarden deze bedragen met één derde werden verhoogd. Betaling deswege bleef nog al eens achterwege, waarom geërfden van Harfsen in 1771 besloten rechtskundigen bijstand in te roepen van Dr. B. G. Plegher. Zeven jaar te voren was reeds ontvangen de niet onbelangrijke som van 3920 gl. 2 st. Omtrent de bestemming van deze gelden ging men zich het hoofd niet breken. Ter vergadering van 1 Juni werd eenvoudig beslist, dat de gelden onder de geërfden zouden worden verdeeld „nae rato dat iemand in de verpondinge betaelt". Het totaal-bedrag dezer belasting was 1263 gl. 5 st., zoodat ieder deelgerechtigde het drievoudige van zijn aanslag ontving. Wegens zijne extra moeite ter zake, kreeg de markeontvanger eene gratificatie van 100 gl.

Liep het met het innen der gelden voor het aangraven der gronden niet altijd vlot, eveneens was dit het geval met het voldoen der pachtsommen. Echter was daarbij niet altijd onwil in het spel, maar ook financiëele onmacht wegens droevige omstandigheden. Zoo werd op 26 Januari 1752 den bouwman op de Capelle te Harfsen, aangezien al zijne koeien waren gestorven, „gracieuslijk geremitteert 2 jaeren paght, t' saemen sig bedragende 87 gl". Zeven jaar later, toen hij het plaatsje zou verlaten, was hij nog *f* 100 ten achteren. Hieromtrent werd hem aangezegd, dat hij die schuld „vóór sijn vertrek sall hebben te betaelen of daervoor suffisante borge te stellen, mits aen de jonge bouwluiden over te geven het huis en berg, waermede dan desselfs agterstandige pagt sall sijn gemortificeert". Ook de nieuwe pachter schijnt niet erg voordeelig geboerd te hebben, want in 1785 werd hem niet alleen „synen geheelen agterstand" kwijtgescholden, maar bovendien de jaarlijksche pachtsom tot *f* 40 verlaagd, „mits alle jaer afbetaelende". Juist 25 jaar later bekomt Gerrit Leugerman, pachter van ditzelfde plaatsje, op diens verzoek *f* 120 ontheffing, vermits hij „door veele ongelukkige toevallen ten requeste vermeld, volstrekt buiten staat is die penningen te proveneeren". Algeheele vrijstelling van betaling ontving Zwier 'Nordeman op 21 Juni 1806, aangezien zijn huis met inboedel door brand verloren was gegaan.

Ook het innen der stedigheden of uitgangen bracht meermalen moeilijkheden mee. Zoo was b.v. in 1659 gedurende niet minder

dan 43 jaar de uitgang van 3½ rijdergulden uit het erve Wunderink niet voldaan. Op 21 Februari van dat jaar werd bij compromis de schuld afgekocht voor „vijfftich daelder capitael en rente van dien tot Mei deses jaers 1659". Wegens het goed ter Meulen bestond in 1687 gedurende 28 jaar een jaarlijksche achterstand van 16 gl. 4 st. „met cortinge van den 10den penninck". Ook hier werd eene dading aangegaan en wel tegen betaling van *f* 600, n.l. *f* 300 aan kapitaal en *f* 300 aan renten, door Mr. Gijsbert Op ten Noorth, burgemeester van Zutphen, als verwerver der rechten van den hypotheekhouder Adriaan Valck. Deze had er n.l. in 1661 geld op geschoten aan den toenmaligen eigenaar Wolter de Rode van Heeckeren. Op 9 Augustus 1687 werd besloten al de achterstallige „stedicheden sonder uytstel" in te vorderen „soo nochtans, dat dieselve debiteuren sullen mogen volstaen met het tantum van het capitael, sonder cortinge nochtans van den tynden penninck off anders, en alsdan van jaer tot jaer op Pinxteren haere stedicheden sullen hebben te betalen, mits cortende alsdan den tynden penninck".

Ter handhaving van het eigendomsrecht moest ook gewaakt worden tegen het bouwen van woningen op de markegronden. Als eerste overtreder in dit opzicht vinden we in 1598 Johan Plate, die beweerde van eenige geërfden de noodige vergunning bekomen te hebben voor „een tonne byers". Nadat dit geval een paar keeren weer ter sprake was geweest, werd hem in 1605 gelast dat hij zijn bouwwerk moest terug brengen naar de vroegere plaats of, zooals het protocol zegt, „dat hie dat getimmer sal setten op zijn olden voet". Mocht hij hieraan niet voldoen, dan zou afbreken volgen. Twee jaar later — Plate was inmiddels overleden — was aan het bevel nog geen gevolg gegeven, waarom zijne weduwe aanzegging ontving zich „met markenrichters te verdragen ofte het huys afbreecken". Evenals destijds haar man, legde ook zij die aanzegging niet alleen naast zich neer, maar ging zij zelfs nog een stapje verder door n.l. „noch verscheiden plantinge" aan te brengen. Andermaal, n.b. eerst in 1617, volgde eene aanzegging, nu ook ten aanzien van de beplanting. Waarschijnlijk is hieraan eindelijk voldaan, althans van de zaak is verder niet gerept.

In 1619 ging men optreden tegen den bouwman op het plaatsje de Koekoek. Deze diende „tegens toekomende Petri datelick und precise zijn huys ende plaets te ruymen, ende sal inmiddels die timmeringe des huises geëstimiert, und hem die penningen oock alsdan verlacht worden".

Met de echtelieden op het erve Klein Hulze werd in 1669 meer consideratie gepleegd. „Beyde tot hoghen olderdomb gecomen en gheen levensmiddelen noch woninge hebbende", werd hun niet alleen vergund „een cleyn hutjen op te slaen", maar uit medelijden zou men de oudjes zelfs „helpen timmeren ende alsoo onder dacks helpen".

In 1641 wilde de eigenaar van het erve Hazewinkel op den Enk een „schaepschott" zetten. Dit werd „nadelich ende schadelick" geacht, waarom hij aanzegging ontving met het reeds aangevangen werk „te willen supercederen".

Eene te na aan den weg bij het erve Hoentje gebouwde schuur maakte in de vergadering van 17 Juni 1735 een onderwerp van bespreking uit. Niettegenstaande de eigenaar Jan Lubbers en diens vrouw reeds op 15 December 1723 schriftelijk verklaard hadden, dat zij de schuur vóór Juni 1724 „soo verre souden terugge setten" als de markerichter noodig oordeelde, stond zij elf jaar later nog op dezelfde plaats. Wellicht uit overweging dat de bouwman inmiddels overleden was, werd zijne weduwe op eerstgenoemden datum vergund, dat het getimmerte „nog twee jaren sal blyven staen". Hieraan werd de voorwaarde verbonden, dat zij „den weg langs de schuire op haer eygen kosten goet en wel sal onderhouden".

In 1815 moesten maatregelen genomen worden ten opzichte van den vroegeren bouwman van het erve het Reeve, die naar Holten vertrokken, doch „weder met zijn gezin geretourneert" was. In het Harfsensche veld had hij een hol gegraven en bestemd als woning voor zich en de zijnen. Vermits hij in behoeftige omstandigheden verkeerde, klopte hij om hulp aan bij de Almensche diaconie. Deze was wel bereid hem bij te staan, doch aangezien zij daartoe niet over voldoende middelen beschikte, besloot de marke hem een stuk grond af te staan, waarop hij met hulp der diaconie een huis mocht bouwen in hetwelk alle gezinsleden „geduurende hun leven de vrije inwooning" zouden genieten. Na hun overlijden zou het getimmerte het eigendom der diaconie zijn en de grond gemeenschappelijk eigendom blijven van beide partijen. Het bouwwerk verrees niet, want later is door den markeschrijver aan de notulen toegevoegd: „Dog zijnde dien bouwman daarna door de diaconie een kamer ter zijner wooning aangewezen, zodat het voorschreven is vervallen".

Waarrechten.

Deze bestonden in het weiden van paarden, koeien en ganzen

op de marschgronden (Stenfert-, Hoentjes-, Schoolder- en Bielderweide) en van schapen in het Harfsensche veld, het steken van turf en het maaien van plaggen of schadden in het Nueseler- of Nottelerveen. Van deze rechten werd wel eens te ruim of geheel onbevoegd gebruik gemaakt. Het eerste geval hiervan ontmoette ik in 1612, in welk jaar de bouwman op de Rees als niet-gewaarde plaggen had laten maaien. De marke kon dit niet gedoogen en besloot niet alleen haar eigendom direct terug te laten halen, maar bovendien dat, bij herhaling van het feit, „die sichten sullen worden afgenoemen". Volgens resolutie van 25 Juni 1661 mocht een volgewaarde zes, een halfgewaarde vier en een kater twee voer turf steken. Bij overschrijding van dezen tax zou het te veel gestokene ten voordeele van de marke verkocht en de waarde er van bovendien als boete opgelegd worden. Tegen deze bepaling zondigde in 1661 en 1663 Frederik van der Capellen heer van den Boedelhof als halfgewaarde. Deswege werd hem o.m. aangezegd, dat men zijne boeren „voor de breuken van die twee excessen neffens d'andere breuckhafftigen, als nae marckenrechte gebruickelijk is, behoorde t'executeren". Minder streng werd opgetreden tegen Osewolt van Keppel heer van de Voorst, wiens waarrecht niet erkend was. De door zijn bouwlieden geheel onbevoegd gegraven turf werd n.l. enkel „aen stucken gebroken ende weeder in de kuilen gesmeten".

Of men zich aan de strafbepalingen te weinig stoorde of dat men dacht, dat het letterlijk in het veen op een turfje niet aan komt, meldt de geschiedenis niet, maar een feit is het, dat op Zondag 3 April 1664 in de kerk te Almen werd afgekondigd „dat sich niemant sall verstouten wederomme in het Nortelerveene te comen off te turven, voor en aleer by d'erfgenamen hierinne naeder sall geresolveert sijn, by poene van vijfftigh gulden door een ieder te verbeuren, hoedaene poene sonder conniventie tegens de contraventeurs sal worden geëxecuteert". Twee jaar later, n.l. op 31 Mei 1666, werd bepaald, dat het veen voor dit jaar gesloten zou blijven tot uitgemaakt was „wie gewahrt magh sijn off niet en hoe veele, 't sy heel of halff". Hieronder vielen niet de predikant en de koster van Almen, aan wie n.l. vergund was „eenige branth ofte schadden te steeken". Van deze gunst maakte ook dit tweetal wel eens een al te ruim gebruik, waarom in 1620 werd gezegd, dat de toestemming voortaan jaarlijks door hen moest worden aangevraagd. „Sonder sulx in consequentie te trecken", werd hun voor dat jaar respectievelijk nog zes en vier voer toegestaan.

Om diverse geschillen in het vervolg te voorkomen, deed de marke-

richter ter vergadering van 14 April 1669 onderstaand voorstel, dat „by provisie tot naeder resolutie geamplecteert" werd. De stemhebbenden wegens de vier hoeven protesteerden echter en wel op grond, dat geen overeenstemming bestond omtrent de vol- of halfgewaarden.

„Provisionelen voorslagh in de marckte van Harffsen, als d'heer erffmarckenrichter de erffgenamen van deselve marckte by desen voordraeght, tot weghneminge van alle wydere verschillen.

1.

Eerst ende voorall dat het recht van de heere erffmarckenrichter voor als nae ten respecte van sijn bekende wahertallen sall sijn en blyven onverkortet.

2.

Ten tweeden, dewijll tusschen eenige erffgenamen derselver marckte quaestie was erresen wie heel ofte halff gewahrt soude wesen ende dat wel principalyck ten reguarde van het turven, soo is, tot vredich en onderlingh accoort der erffgenamen tot weghneminge deser quaestie, overcomen, dat men die namen van heel off halff gewahrt in het turven by desen sall voorby gaen, oock in gheen consideratie vorder sall worden getrocken.

Ende het Notteleryeen tot verdere mehnage by vervolgh sall worden geopent in manieren als volght:

Dat de vier hoeven soo noch haer recht als bevorens hebben behouden, ende noch in het naecomende sullen comen te behouden, haere meyeren jaerlijx sullen steecken vijff voeder turff alleen.

Het erve Ilsinck ende Tasseler mede ieder vijff voeder, sullende nochtans een ieder voorsz. blyven in sijn recht en geheel.

Ende de rest der erffgenamen meyeren ieder vier voeder turff.

Onder conditie nochtans van ampliatie ofte restrictie, soo iemant der erffgenamen by goetvinden der gesamentlycke erffgenamen ietwets meer sullen werden toegestaen.

3.

Sullende mede een reglement over de caeters en over dieghene, die buiten de marckte bewahrt sijn tot noch toe gemeenschap met die veenen ende het velt deser marcke gehadt hebbende, met gemeen goetvinden worden beraemt.

4.

Alles nochtans onder soodanigen restrict, dat niemand der erffgenamen noch der caters ofte hunne meyeren enigen turff buiten de marcke sullen moghen vervoeren, veelmin vercopen ofte enichsins te moghen aen een ander overlaten. Sullende nochtans d'heer marckenrichter van ieder be-

kende wahre tot vijff voeder turff gelijck getall moghen genieten neffens Tasseler ende Ilsinck.

Dit alles by provisie ende soo lange als by de erffmarckenrichter ende gesamentlycke erffgenamen niet naeder hierover sall worden gedisponeert".

Meer bijzonderheden in zake het turfsteken komen in de mij ter beschikking gestelde stukken niet voor, zoodat ik thans van dit recht maar afstap om enkele woorden te wijden aan dat van schaapsdrift.

Volgens aanteekening op het afschrift der lijst van gewaarden in 1421 mocht een halfgewaarde 100 en een scheper 25 schapen houden. Verdere bepalingen ten dezen heb ik nergens kunnen vinden. Wel las ik, dat in 1602 aan Johan Daemschen vergund werd „vijftich schapen te holden op den Wemenhoff thoe Almen bess anstaende Paesschen". Vrij zeker is deze vergunning verlengd; immers twee jaar later staat opgeteekend, dat hij wegens deze schaapsdrift „een halve tonne biers" voortaan moet betalen aan Henrick Muller.

Volgens resolutie van 24 Mei 1605 mochten de schapen alleen op die plaatsen „gehuedet" worden als „van oldes gebruickeliken is". Zeven jaar later volgde de bepaling dat „geene scheperen haere schaepen sullen mogen dryven ofte hueden by ander luyder vruchten, so nae als men mit een haerhamer daer van aff werpen kan". Eene niet erg nauwkeurige grensaanduiding!

Ten aanzien van Gosen Buininck, eigenaar van het erve Wilsinck in Eefde, werd in 1620 beslist, dat hij niet het recht bezat „van schaepen tho holden off torff ofte schadden in de Herffsensche marcke tho steecken". De bouwman van dit erve stoorde zich in 1625 hieraan niet, tengevolge waarvan zijne schapen geschut werden. Hierop volgde protest zijnerzijds, waaromtrent op 1 Juni van dat jaar werd gezegd, dat dit schutten „recht ende well gedaen" was. „Om onderholdinge gueder underlinger borgerlicken vrundtschap", doch sonder eenige consequentie, werd echter in zooverre aan het protest tegemoet gekomen, dat wegens deze overtreding niet de bouwman maar Buininck zelf als een „amende" zou betalen „twaelff gulden tot XX stuver 't stuck". Tevens werd bepaald, dat hij zich van het verder indrijven van schapen moest onthouden en, zoo hij met deze voorwaarden niet accoord wilde gaan, dat men dan „die affgeschuttede schaepen sall doen verkopen". De ter zake gecommitteerden Gerlach van Langen en Henrick Mentinck kregen opdracht Buininck met deze beslissing in kennis te stellen. Toen zij zich voor dat doel terstond ten diens huize vervoegden, was alleen de

vrouw aanwezig, die beloofde haar man een en ander „toe verstendigen". Blijkbaar had deze iets dergelijks niet verwacht, want slechts eenige uren later verscheen hij verbolgen ten huize van gecommitteerde Mentinck, alwaar zich ook diens collega Van Langen bevond, met de nadrukkelijke vraag of niet een ander besluit was genomen. Na ontkennend antwoord bekomen te hebben, voegde hij het tweetal toe: „Well monsieurs, ick sall my incontinent ofte morgen op Arnhem verfuegen ende besien off ick aldaer voor my geen beter recht sall konnen vinden". De daad werd bij het woord gevoegd en een proces volgde voor het Hof te Arnhem. Zestien jaar later — 't ging wel vlug! — zeggen de notulen, dat de marke in het ongelijk is gesteld en veroordeeld tot betaling aan de tegenpartij van 86 gl. 1 stuiver en 7 duiten, wegens vergoeding van getaxeerde kosten. De triumphator verzocht nu hem verder ongemoeid te laten en van zijn waarrecht melding te maken in het markeboek. „Tot onderholdinge van goede vruntschap" presenteerde hij aan de geërfden „een halven aem Rijnsche wijns". Aan het verzoek wilde de marke niet direct voldoen. Er werd n.l. beweerd, „dat die saecke ten petitoir ingestelt ende geïnstruïrt soude sijn". Daarom zou zij door vier gecommitteerden 1) geëxamineerd worden om, nadat hun rapport was ingekomen, op den eerstvolgenden boerdag „finalicken" te worden afgedaan. De volgende notulen zwijgen echter over het geval en eerst in 1657, dus nogmaals zestien jaar later, verzoekt Buininck opnieuw om betaling. „Dit is in staet gelaeten tegens het proces", is enkel geboekstaafd, zoodat het hierbij wel gebleven zal zijn.

Op 17 Juni 1735 verordende de Harfsensche marke „dat de niet beregtigden en wel speciallijk het goet Leuscher en den Koekkoek, sig sullen hebben te wagten van schapen op de gemeente te weyden, by poene van geschuttet en geboet te worden so als van outs daartoe geset is. Ende dat de schaaphoeders sig niet sullen hebben te verstouten hunne schapen over de bekende bepalingen op het Emsbroek in het groenlant (tot veeweydinge geschikt) te hoeden of te dryven, insgelijks by poene van schuttinge en betalinge der boete daertoe staande. Sullende ook het getal der gansen, volgens de gemaakte conventie moeten verblyven, en niet meerder, ouden of jongen, by de bouwluyden of keuters mogen gehouden worden als by geseyde conventie is bepaalt".

Ten einde niet te wijdloopig te worden, gaan we verder de diverse kleine geschillen omtrent het recht van turfsteken, plaggenmaaien

1) Wilhem Valck, Conradt van Munster, Henrick van Diemen en Gerrit Engelen.

en schaapsdrift stilzwijgend voorbij, om te besluiten met hetgeen op 29 Juli 1824 en 30 September 1824 door de Harfsensche marke verordend werd, n.l.:

„dat de gezamentlijke gewaarden zich onderling verbinden, dat zij zelf of hunne bouwlieden zich verantwoordelijk stellen voor hunne knechts, kinderen, dienstboden, arbeiders, in één woord voor alle die van hunnentwege werkzaam zijn, om van den dag van heden geen plaggen meer te maayen, hetzij in de groengronden als de marschen en het Emsbroek binnen de hoopen, hetzij in de gronden welke voorloopig zijn of zullen worden toegedeeld, onder belofte van onmiddelijk eene som van vijf guldens, ten behoeve der marktenkas te betalen, wanneer zij ontdekt mogten worden in overtreding van deze bepaling te hebben gehandeld;

dat de marktenschrijver wordt geauthoriseerd om voorzegde penningen te innen en zelfs daartoe gerigtelijke middelen in het werk te stellen".

Tevens werd besloten dat de ongewaarden, die zich aan het plaggenmaaien op voormelde gronden „mogten schuldig maken of anderzins, in regten te vervolgen, zoowel tot toepassing der straf als tot vergoeding van schade".

Ten vervolge hierop bepaalt men op laatstgenoemden datum:

„dat de gewaarden zich onderling verbinden dat de bouwlieden geen vee, paarden, varkens, koebeesten, schapen, ganzen enz. op de marschen of andere gronden, ter beweiding voor de ongewaarden afgestaan, zullen doen weiden, onder belofte van onmiddelijk aan den markenschrijver drie guldens te zullen betalen voor elk stuks vee hetwelk op die gronden wordt gevonden;

dat de markenrigter en gecommitteerden naar aanleiding van het in de voorige vergadering beslotene, alnu onverwijld zullen overgaan tot het maken van een reglement voor deze weiden en tot het doen omheinen van de marschen, en ten einde in het volgend saisoen het gebruik voor de ongewaarden van de marschen wordt verzekerd".

Uit oorlogstijden.

Zes keer wordt in onze protocollen aan deze tijden herinnerd en wel het eerst in 1634. Op blz. ~~123~~ wezen we er reeds op, dat toen de markerichter mededeelde, dat „die periculeuse ende langhduirige oorlogen" oorzaak waren, dat in zoo'n geruimen tijd geen vergadering had belegd kunnen worden.

Ter bijeenkomst van 7 Augustus 1671 werd Enno Matthijs ten

Broeck, stadhouder van het scholtambt Zutphen en ontvanger der verponding, aangezegd, dat hij binnen een half jaar rekening en verantwoording moest doen omtrent de ontvangsten door wijlen zijn vader Joan ten Broeck „van de pontschattinge ende contributie". Voldeed hij hieraan niet, dan zou hij „van synen tegenwoordigen ontfanck der verpondinge versteecken en deselve voor een ander impetrabel sijn". Toen zelfs na vier jaar aan deze krasse aanzegging nog geen gevolg was gegeven, werd die termijn „alnoch geprolongeert voor den tijt van een half jaer" wegens den „tusschenbeyden ingevallenen oorlogh ende daeruyt voortgecomene inconvenienten".

In de notulen van 11 September 1684 worden even de door beide marken opgebrachte „Franse contributiën" aangeroerd. Hiervan wenschte men n.l. „reeckeninge en reliqua".

De vergadering der Harfsensche marke van 3 Juni 1795 herinnert ons aan de requisities in die dagen. Door Abraham Jan Markvoort uit Almen werd n.l. voorgesteld „de kosten van aanleg tot wagen en paarden door de ingezeetenen van Almen tot dienst der Fransche trouppes aangewendt geworden", ten laste der markekas te brengen. Dit voorstel werd verworpen of, zooals genotuleerd staat, wijl „deze markte op zig zelven en dus separaat van die van Almen zijnde, tot die kosten niet wouden treeden en daar niet mede te doen hebben".

Met zijn plaatsgenoot Albert Meuleman gaat Markvoort op 1 Juli d.a.v. ook aankloppen bij de Almensche marke „wegens den intrek en doormarssen van onderscheyden Fransche trouppes". Voorstellers wijzen er tevens op, dat de ingezetenen van Almen ook reeds „door de Hessische-, Hanoversche en andere doortrekkende trouppes zodanig zijn geprest en gedwongen tot het doen van transporten met hunne wagen en paarden, waardoor dezelve niet alleen hunne paarden in het verval, ja zelfs geheel onbruikbaar geworden zijn". „Om den landbouw niet geheel te stremmen en de ingezeetenen niet geheel te ruwieneeren", verzoeken zij ten behoeve der verdere Fransche requisitiën de noodige paarden, wagens en andere artikelen ten laste der markekas aan te koopen en „uyt de te provenieerende penningen der aangegraavene gronden een redelyke zomma" beschikbaar te stellen. Met algemeene stemmen wordt dit bedrag op *f* 125 bepaald.

Door Derk Ebbink en Gerrit Haesewinkel was *f* 240 voorgeschoten „zedert de revolutie ten dienste der Fransche trouppes". Vermits „zy geene middelen konden uytdenken om wederom aan het hunne te kunnen geraaken", wendden zij zich tot de Harfsensche marke.

SPONSORS VAN DE ELF MARKEN

Almen:
HCR De Hoofdige Boer, Dorpsstraat 38
Installatiebedrijf F. Pladdet, Dorpsstraat 24

Eefde:
Bouwbedrijf Nijenhuis Menkveld, Mettrayweg 30

Epse:
Aannemersbedrijf H. Hietbrink, Epserenk 26

Gorssel:
ABN AMRO bank N.V.
Gemeente Gorssel
Kantoorboekhandel Bechtle, Hoofdstraat 40
Rabobank Berkel-IJssel
Welkoop H.H. Berndsen, Molenweg 38
HCR De Roskam, Hoofdstraat 26
Kamphuis & Visser Bouwcoördinatie Arch., Molenweg 32

Harfsen:
Café Buitenlust, Lochemseweg 132
Foto Wim Wichers, Lochemseweg 94
Garage Henk Slettenhaar, Lochemseweg 161c
Installatiebedrijf Jan ten Have, Lochemseweg 96
Lubberding BV Harfsen, fabrikant van Gerjak voortenten en Tago vouwwagens, Reeverweg 6a

Joppe:
Hertenfarm "De Langekamp", Joppelaan 116

Zutphen:
De Boei Adviesgroep, Burg. Dijckmeesterweg 12a

Inlichtingen over sponsoring bij de penningmeester.

Het lidmaatschap loopt van 1 januari - 31 december.
Opzeggen van het lidmaatschap dient te geschieden vóór 1 december.

De contributie bedraagt € 13,60 per jaar per gezin. Hiervoor heeft men vrije toegang tot de vergaderingen, lezing- en dia-avonden. Tevens wordt elk kwartaal Ons Markenboek gratis toegezonden. De leden buiten de gemeente betalen hiervoor € 2,40 extra als bijdrage in de portokosten.
Betaling van contributie, bijdragen of giften kan geschieden op de rekening van de vereniging nr. 3014.05.611 bij de Rabobank "Berkel-IJssel".
Voor contributiebetaling wordt voorkeur gegeven aan een machtiging of een acceptgirokaart.

Publicatie of overname van artikelen uit Ons Markenboek is alleen toegestaan met toestemming van de voorzitter van de redactiecommissie.
Kopij te zenden aan één van de leden der redactiecommissie, indien mogelijk op diskette met drie uitgewerkte teksten.

Het verenigingsgebouw Het Richtershuis, Hulstweg 4 te Harfsen, is op dinsdagmiddag geopend van twee tot vier uur. De tweede dinsdag van de maand kan men hier terecht voor bibliotheek en genealogie.
Het gemeente-archief is alleen op maandag geopend.

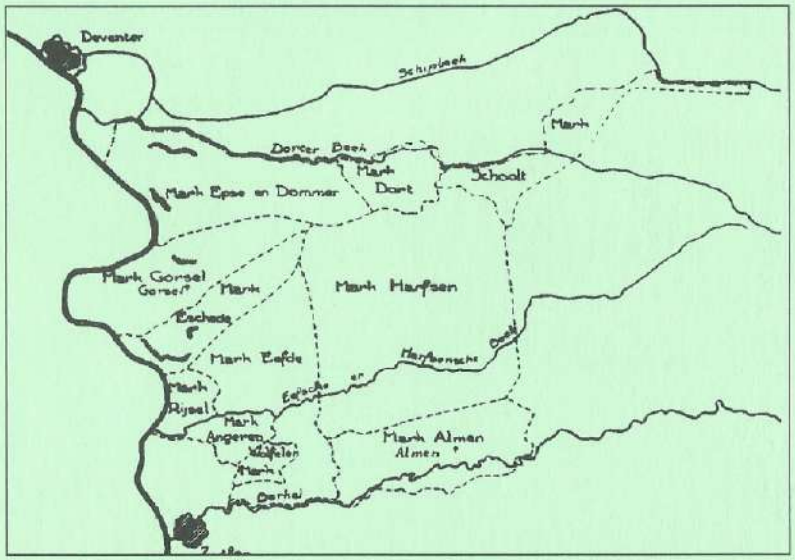

Kaartje van de vroegere marken in de gemeente Gorssel